

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Tělo v mocenských vztazích: feministická analýza
Magisterská diplomová práce

Olomouc 2023

Bc. Darja Dočekalová

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA FILOZOFIE

TĚLO V MOCENSKÝCH VZTAZÍCH: FEMINISTICKÁ ANALÝZA

Magisterská diplomová práce

Obor studia: Filozofie

Autor: Bc. Darja Dočekalová

Vedoucí práce: Mgr. Jan Halák, Ph.D.

Olomouc 2023

Prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci na téma „*Tělo v mocenských vztazích: feministická analýza*“ vypracovala samostatně a uvedla v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použila.

V Olomouci dne

Podpis

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat vedoucímu své práce, Mgr. Janu Halákovi, Ph.D., za cenné rady a připomínky udělené v průběhu psaní práce a za jeho motivaci. Dále bych chtěla jmenovitě poděkovat své babičce MUDr. Biance Holečkové, svému partnerovi Mgr. Jiřímu Ramešovi a příteli Bc. Ondřeji Gogelovi. Můj velký dík patří ale všem mým blízkým, rodině a v neposlední patřít také olomoucké aktivistické scéně.

Anotace

Jméno a příjmení:	<i>Bc. Darja Dočekalová</i>
Katedra:	Filozofie
Obor studia:	<i>Filozofie</i>
Obor obhajoby práce:	<i>Filozofie</i>
Vedoucí práce:	<i>Mgr. Jan Halák, Ph.D.</i>
Rok obhajoby:	<i>2023</i>

Název práce:	Tělo v mocenských vztazích: feministická analýza
Anotace práce:	Tématem předkládaná diplomová práce je analýza vztahu těla a moci z feministické perspektivy. Cílem práce je zmapování zejména tělesně (genderově) podmíněných aspektů působení moci. Pozornost bude věnována primárně genderu, jakožto základnímu subjektivačnímu nástroji dominantních mocenských vztahů, jež se ve společnosti objevuje. Diplomová práce dále objasňuje rozsah genderové subjektivace prostřednictvím rozboru jejích účinků v rámci působení mocenských vztahů vlastních liberalismu a kapitalismu. Závěr nastiňuje etiku péče jako koncept, jež by měl představovat základ každé feministické praxe snažící se reflektovat povahu a působení moci.
Klíčová slova:	feminismus, moc, tělo, rhizom, gender, mocenské vztahy, dominance, subjektivace, zmocnění, rodina, liberalismus, kapitalismus
Title of Thesis:	The Body in Power Relations: Feminist Analysis

Annotation:	The topic of the present thesis is an analysis of the relationship between the body and power from a feminist perspective. The aim of the thesis is to elaborate the bodily (gendered) aspects of power. Attention will be paid primarily to gender as a basic subjectivating tool of the dominant power relations that emerges in society. The thesis further elucidates the extent of gender subjectification through an analysis of its effects within the operation of power relations inherent in liberalism and capitalism. The conclusion introduces the ethics of care as a concept that should form the basis of any feminist practice that seeks to reflect on the nature and operation of power.
Keywords:	feminism, power, body, rhizome, gender, power relations, domination, subjectivation, empowerment, family, liberalism, capitalism
Názvy příloh vázaných v práci:	
Počet literatury a zdrojů:	68
Rozsah práce:	118 864 znaků

Obsah

Úvod.....	8
1 Moc jako centrální otázka feminizmu.....	11
1.1 Moc jako zdroj	14
1.2 Moc jako dominance	15
1.3 Moc jako zmocnění.....	18
1.4 Rhizom	21
2 Vtělená moc.....	24
2.1 Subjektivace ženy	24
2.2 Subjektivace muže.....	31
3 Rodina jako pole působení mocenských vztahů.....	33
3.1 Nukleární rodina	34
3.2 Romantismus.....	38
4 Těla v liberalisnu.....	40
5 Těla v kapitalismu	45
6 Závěr aneb Vidina emancipace skrze etiku péče?	48
7 Bibliografie.....	52

Úvod

Předkládaná diplomová ve svém názvu obsahuje hned dva pojmy, tělo a feminismus, jejichž smysl se zdá být stejně tak zřejmým jako neprůhledným. Z toho důvodu je nutné ještě před započítím hlavního výkladu práce, poskytnout alespoň částečnou explikaci, která oba termíny ozřejmí v kontextu celého textu. Ambicí mé diplomové práce není analýza pojmu tělesnosti, neboť tento záměr by stačil na sepsání samostatné vědecké práce. Jakožto autorka práce budu termín *tělo* používat převážně ve významu poststrukturalistickém, a to v souladu s autory a autorkami, jimiž jsou Michel Foucault, Judith Butler anebo Susan Bordo. Tělem bude v této diplomové práci tudíž myšlena psychofyzická jednota, kterou jsme a kterou také nějakým způsobem vždy již máme. Na konstrukci jeho významu, který jediný nám je, co se týče explikace tělesnosti jako takové, přístupný, se významným způsobem podílí mocenské vztahy. Tělo je do působení mocenských vztahů zasazeno od okamžiku svého narození a v souladu s nimi je také následně formováno. Je to tedy právě analýza moci, která nám pomáhá s určením povahy našeho těla. Odmítnutím dichotomie jevu a podstaty¹ anebo v tomto případě dichotomie konstruktů genderu (obvykle chápaném jako tzv. sociální pohlaví) a těla fyziologického, „přirozeného“ se zároveň dostáváme k chápání tělesnosti typické pro tzv. nový materialismus.² Tento směr zastává názor, že tělo je ve svém pravém vymezení obojím, resp. tělo je proces své vlastní materializace, ona aktivita udílení významu skrze praktiky a prostředky (moci). Forma, kterou materializace tělesné materie nabývá nám tak říká něco o těle samotném, aniž bychom se museli uchýlovat k mnohdy často nefunkčnímu rozlišování mezi pohlavím fyziologicky daným a pohlavím sociálním.

Pojem feminismus bude v diplomové práci aplikován v širokém významu, a to v souladu s podle mého názoru velmi výstižnou a krásnou definicí pocházející od Jane Gallop z knihy *Feminism and Psychoanalysis*, kterou uvádí svou knihu *Panství člověka a touha ženy* také filozof Pavel Barša, jehož překlad zde uvádím: „Celý feminismus (a možná dokonce i celá psychoanalýza) není možná o ničem jiném než o problému,

¹ Viz Karel Kosík *Dialektika Konkrétního* (1966).

² Viz Claire Colebrook „From Radical Representations to Corporeal Becomings: The Feminist Philosophy of Lloyd, Grosz, and Gatens“ (2000).

jak zacházet s rozdílem, aniž by se z něj stal protiklad“. (Barša 2002, 12) Feminismus tak můžeme chápat jako radikální humanistický projekt, který touží po osvobození člověka a všeho živého ze společensky nastavených hierarchií založených na rozdílech uváděných do protikladu. Feminismus není hnutím popírajícím jinakost a rozdíly mezi jedinci, co ale odmítá je jinakost kladená jako negativní protiklad.

Předkládaná diplomová práce se však z velké části soustředí na otázku vztahu moci a ženského těla, čímž může do určité míry podporovat představu o feminismus jako o primárně „ženském hnutí“. Tato volba má několik důvodů. V první řadě je podle mého názoru složitá, ne-li v některých případech nemožná, uvažovat lidské tělo, aniž bychom se zároveň nedopouštěli jeho kategorizace do binárních genderových kategorií (žena a muž).³ To platí také v případě gender fluidních těl a těl jedinců, kteří kategorii genderu odmítají jako takovou (tzv. genderový nihilismus), neboť i zde jsou kategorie genderové fluidity anebo genderového nihilismu definovány v protikladu k binární heteronormativní představě o genderu. Koncipování lidského těla je vždy již zatíženo kategorií pohlaví anebo genderu, a feminismus v tomto ohledu tak čeká ještě mnoho práce. Feministické snahy o zjemnění či nahrazení binární kategorizace osobně považuji za důležitý krok směrem k založení společnosti, jejíž pilíře nebudou tvořit genderové stereotypy a genderově podmíněná dělba práce (viz oddíl „Rodina jako pole působení mocenských vztahů“).

Druhým z důvodů je skutečnost, že já osobně se, jakkoliv zcela připouštím konstruovanou povahu jistých projevů vlastní tělesnosti, považuji za ženu. Jelikož mám životní zkušenost socializace do kategorie ženy bílé barvy pleti, nechci se z důvodu reflexe vlastní omezené situovanosti zevrubněji pouštět do analýzy vztahu moci a těla mužského a ze stejného důvodu se zdrhám v diplomové práci podrobněji psát o ženách a jedincích jiné než bílé barvy pleti nebo o vztahu moci a těl těch, kteří odmítají genderové kategorie jako takové. Přikláním se tak k přístupu blízkému intersekcionalní⁴ feministické epistemologii, která zastává názor, že nejadekvátnější analýzu určitých projevů moci mohou podat právě ti*y, kteří*é mají přímou

³ Viz například Judith Butler. *Závažná těla*, 2016.

⁴ Více k termínu „intersekcionalita“ viz oddíl „Moc jako centrální otázka feminismu“.

zkušenost s tou či onou specifickou kategorií či životní okolností, jež podmiňuje specifickou formu útlaku.⁵

Posledním důvodem zaměřenosti diplomové práce na vztah moci a ženského těla je konečně úcta k feministické tradici, která byla a je od svých počátků vytvářena zejména ženami a těmi, jež se zasazovali o ženská práva a důstojnost.

Diplomová práce je strukturována do pěti oddílů, jejichž cílem je analýza způsobu, jakým dominantní mocenské vztahy formují lidská těla, jeho tělesné projevy a strukturování možností jejich existence ve společnosti. Způsob analýzy bude, jak přiznává název samotné diplomové práce, feministický, tedy se bude soustředit právě na tělesně a genderově podmíněné aspekty působení mocenských vztahů, jež se uplatňují v sociálních prostorech a které utváří hierarchie mezi jedinci. První oddíl diplomové práce se bude věnovat v první řadě představení pojmu moci jakožto stěžejní otázky pro feministické teorie a politickou praxi. Následovat bude komparace třech vůdčích feministických konceptů moci, kterými jsou: 1. Moc jako zdroj 2. Moc jako dominance 3. Moc jako zmocnění. Tomuto dělení odpovídají jednotlivé kapitoly oddílu. Poslední kapitola oddílu s názvem „Rhizom“ představí návrh na pojetí moci, které bude kritickým vyústěním dosavadní komparace a jehož aplikace se ukáže být pro následující zkoumání ve srovnání s výše uvedenými koncepty jako nejvhodnější.

Druhý oddíl práce se bude zabývat explikací konkrétního působení mocenských vztahů na lidské těla, a to se zaměřením na kategorii genderu, která se vykáže jako obzvláště účinný nástroj dominantních mocenských vztahů. Kapitoly druhého oddílu se člení v souladu s binárními genderovými kategoriemi, do kterých je zprvu směřována jakákoliv lidská socializace v kontextu západního světa. Předmětem první kapitoly druhého oddílu je tedy genderová subjektivace⁶ ženy a genderová subjektivace muže. Třetí oddíl diplomové práce má v plánu ozřejmění formou širší aplikace těchto modů subjektivace v kontextu instituce rodiny. V tomto oddílu práce se pokusím dokázat, že genderová subjektivace a s ní související

⁵ Viz například Patricia Hill *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness, and The Politics of Empowerment* (1990) anebo Sandra Harding *The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual and Political Controversies* (2004).

⁶ K pojmu subjektivace viz kapitola „Moc jako dominance“.

genderově podmíněná dělba práce tvoří podmínku samotného fungování moderního rodinného modelu, tzv. modelu nukleárního. Čtvrtý oddíl diplomové práce plyně navazuje na závěry předchozí oddílu a zasazuje pojem genderové subjektivace do kontextu základních principů a fungování liberálního státu. Pátý, poslední oddíl diplomové poskytne analýzu moci v rámci kapitalistického ekonomického systému a nastíní představu o genderově podmíněné dělbě práce jako o jednom z jeho základních pilířů.

1 Moc jako centrální otázka feminismu

Otázka emancipace je od prvních počátků formování feministických teorií vnitřně spjata s otázkou chápání těla a genderově podmíněného útlaku. Jako hlavní původce a činitel tohoto útlaku je v souladu s feministickými teoriemi odkryt patriarchát⁷ a patriarchální formy myšlení působící v sociálních prostorech. Těla, která tyto teorie chápou jako utlačovaná, i samotné pojetí patriarchy, se v průběhu historie mění, rozšiřuje i zužuje v souladu s proměnami a větvením feministického diskursu jako takového. Pojetí ženy a emancipačního subjektu, jehož osvobození je hlavním předmětem feministického úsilí, přímo určuje jednak koncipování patriarchálního útlaku (kdo a jakým způsobem je utlačován), jednak samotnou podobu feministických politických činností a intervencí ve veřejném prostoru.

Nalezení pevného a konsenzuálního pojetí ženy a ženství, jedno z hlavních témat feministické metafyziky, se z důvodu mnohosti odvětví feministických teorií a směrů zdá být úkolem takřka neřešitelným. Emblematickým příkladem může být např. srovnání některých radikálních feministických proudů, pro které ženství

⁷ V diplomové práci budu termín patriarchy používat v souladu s definicí od Raewyn Connell z knihy *Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics*, která zní: „Patriarchy je systém společenského uspořádání, ve kterém je mužům připisováno dominantní postavení v politice, hospodářství a kultuře, zatímco ženy jsou marginalizovány, podřízeny a diskriminovány. Patriarchy je posilován patriarchálními praktikami, normami a hodnotami, které jsou založeny na předpokladu přirozené nadřazenosti mužů nad ženami.“ (Connell 1987, 184).

znamená biologickou danost (přítomnost ženských pohlavních orgánů), a tudíž vylučuje přiřčení ženství trans ženám, a oproti tomu radikálního anarcho-feministického přístupu, který je opatrný k jakékoliv esencializaci jedince jako takového. Obecně však můžeme říci, že feministické hledání subjektu, jež má být emancipován, je neutuchajícím pohybem na poli „zápasu universalismu s partikularismem.“ (Lang 2021, 62) Historie feministické snahy o nalezení definice ženství je charakterizována na jedné straně poukazem na univerzální lidskou povahu ženy, díky níž si zaslouží nebýt diskriminována společností. Na straně druhé jsou tyto feministické snahy charakteristické zdůrazňováním specifík ženského genderu (z nichž je vyzdvihován zejména předpoklad k péči), jež mají být společností oceněny stejně jako vlastnosti maskulinní. Prolínání a soupeření těchto základních feministických paradigmat je pak v průběhu feministické historie obohaceno o poststrukturalistický pohled, který si správně začíná všímat skutečnosti, že jak humanistický ideál člověka, tak „specifická ženská esence“ jsou vytvářeny a koncipovány na pozadí a v souladu s mocenskými vztahy, jež se promítají do veřejného diskursu i do našich vlastních představ o nás samých. (viz kapitola „Vtělená moc“) (Barša 2002)

Chtějí-li feministická hnutí nalézt bezpečné zakotvení svého subjektu osvobození, zdá se být namístě, mimo neutišení každodenního boje o rovnoprávnost a podtrhování důležitosti feminizovaných činností a prací, konfrontace a revize teorií vlastních teorií skrze obeznámenost s činností a povahou mocenských vztahů. Na tomto základě pak může vyrůst i všímavá a sebe reflexivní feministická politická praxe, která je s to demaskovat působení dominance a hierarchizace i na místech, jež se od těchto vlivů zdánlivě zdají být oproštěná (např. samotná feministická hnutí). Cílem mé diplomové práce je pak tato svá tvrzení potvrdit na základě konkrétních příkladů podpořených výkladem relevantní literatury. Ještě před započítím srovnání feministický koncepcí moci, kterému se bude věnovat v následující kapitole práce, bych však na tomto místě ráda nabídla první konkrétnější představu o výše nastíněné problematice, tedy příklad podle mého názoru neúplného reflektování mocenských vztahů v rámci feministických politických činností.

Od konce sedmdesátých se let se začíná, nejprve v USA a poté po celém západním světě, v rámci feministického diskursu významně šířit tzv. intersekcionalní přístup, který se ukázal být mimořádně přínosným z hlediska poskytnutí účinného

nástroje analýzy podob, jakých genderový útlak může nabývat. Intersekcionalní feminismus klade důraz na vzájemnou závislost kategorií a okolností, jež vytváří (skupinovou) identitu jedince, a které ve svém prolínání podmiňují specifičnost jedincova útlaku a v případě skupinových identit také specifičnost útlaku strukturálního. Příkladem může být např. skutečnost, že tělesně postižená žena bílé barvy pleti se v rámci patriarchálně naladěné společnosti setká s jiným způsobem diskriminace než žena černé barvy pleti procházející tranzicí. Jinak řečeno: Svět je pluralitní, proto je pluralitní také (genderový) útlak, a to v obecném i konkrétním slova smyslu. (Bottici 2017, 96) Politika intersekcionalního feminismu je obvykle aplikována v rámci tzv. politiky identity a politiky uznání, jež jsou usazené v rámci představitosti liberálního politického paradigmatu (Lang, 2012). Politická reprezentace je vnímána jako dostupný zprostředkovatel, kterému mohou skupinové identity adresovat své požadavky.

Zdržíme-li se na tomto místě posudku o samotné funkčnosti reprezentační politiky s ohledem na možnosti důsledného vyslyšení požadavků skupinových identit, nabízí se, podle mého názoru, z pohledu kritického feminismu činícího důslednou revizi mocenských vztahů několik námitek:

1. Dochází k upozadění komplexní povahy individuálních identit (tzn. upozadění intersekcí), které jsou v rámci adresování skupinových požadavků politické reprezentaci petrifikovány obvykle do jedné či dvou obecných kategorií.

2. Tím zároveň dochází ke značné, byť strategické, redukci a esencializaci jedinců, s níž ovšem mocenské struktury nadále počítají.

3. Spoléháním se na mocenské struktury, které mají svůj základ ve formě státní moci, která genderový útlak významným způsobem produkuje a podporuje (viz kapitola „Těla v liberalismu“), dochází k legitimizaci represivní povahy státní moci. (Dragonoel 2015)

Konečně další z otázek/námitek mohou vyvstat, přijmeme-li za pravdivé poststrukturalistické tvrzení o mocenských vztazích coby významném konstitutivním faktoru při vytváření lidských subjektů a jejich identit. Situace s hledáním adekvátní podoby feministické subjektu osvobození a feministické politiky jako takové je ovšem poněkud komplikovanější. Odmítnutí kategorie/identity, u níž se domníváme, že je spoluvytvářena mocí (mocí, již zavrhuje), neruší samo o sobě reálný žitý útlak, s nímž se potýkáme – naopak.

V kontextu možností, které jsou v rámci systému dostupné coby prostředky potenciální změny, může být následkem tohoto odmítnutí „ztráta hlasu“ a možnosti konkrétního politického vlivu.

Právě uvedený příklad podle mého názoru nastiňuje některé ošemetné aspekty feministického emancipačního a politického úsilí. Jakou formu by měly mít feministické politické teorie a praxe, je-li na ně kladen relevantní požadavek reflexe mocenský struktur? Je možné vyhnout se v rámci koncipování feministického emancipačního subjektu podle mého názoru nežádoucí esencionalizaci? Jakou podobu by měl mít politický systém, který bychom mohli označit za feministický? Základem pro hledání odpovědí na tyto nelehké otázky spatřuji, jak bylo avizováno výše, v reflexi povahy mocenských vztahů. Bez dalšího otálení tedy v následujících kapitolách představím stěžejní feministická pojetí moci, jejichž vzájemná komparace a spojení vyústí v představení mnou preferovaného konceptu moci jako rhizomu.⁸

1.1 Moc jako zdroj

Filozofka Amy Allen rozlišuje napříč feministickými teoriemi tři stěžejní pojetí moci:

1. Moc jako zdroj, který je ve společnosti nerovnoměrně distribuován.
2. Moc jako dominance, tedy výkon mocenských vztahů založených na něčí svrchovanosti a něčí podřízenosti.
3. Moc ve smyslu zmocnění k něčemu, kapacita změnit svět nebo druhé skrze jejich vlastní zdroje. (Allen Amy 2022)

Koncepce moci coby zdroje, jehož spravedlivé přerozdělení mezi muže a ženy má podle liberálních feministek tvořit základ pro společenskou rovnost, je však podle mého názoru problematické již ze své definice.

Vynecháme-li skutečnost, že nebinární lidé jsou na základě aplikace binárního modelu z úvahy liberálního feminismu předem vyloučeni, spatřuji hlavní úskalí této koncepce v její ratifikaci moci. Jak správně upozorňuje Iris Marion Young společně s Foucaultem, moc je vztahem, dynamikou uskutečňující se v interakcích nebo procesech, spíše než věc, s níž se dá disponovat. Kvůli zúžení otázky na problém redistribuce moci mezi ženy a muže má feministický liberální koncept navíc sklon

⁸ Objasnění termínu viz kapitola „Rhizom“.

k zanedbání strukturálních, institucionálních a dalších faktorů, jež se podílí na útlaku. (Young 1990, 31–33).

Příkladem implicitního přijetí liberálního chápání moci se v rámci feministického politického jednání projevuje např. apelem liberálních feminist*ek na rovné zastoupení žen a mužů na vyšších pracovních pozicích, které má prostřednictvím spravedlivého přeskupení moci zajistit tzv. „vyrovnání sil“. Přestože liberální feminist*ky nepochybně zastávají v rámci feministického politického úsilí významnou úlohu, chápání moci jako zdroje, jež má být spravedlivě redistribuován mezi ženy a muže, přehlíží, jak bylo řečeno výše, další okolnosti podněcující útlak. V případě našeho příkladu s vyššími pracovními pozicemi to znamená nerefektování reality o rasové nebo věkové diskriminaci či skutečnosti zásadního vlivu materiálních podmínek jedinců na vzdělání a nabývání sociálního kapitálu, které v důsledku ovlivňují samotný fakt, kdo se může či nemůže o vyšší pracovní pozice vůbec ucházet. Liberální feminismus a jeho pojetí moci tak cílí na emancipaci pouze některých žen (povětšinou se jedná o bílé ženy ze střední třídy). (Hooks 1984) Z toho důvodu jej nepovažuji za dostačující v ohledu feministických emancipačních ambic, a proto také na tomto místě diplomové práce opouštím od další analýzy jeho koncepci moci a přesouvám své zkoumání směrem k dalšímu ze základních feministických pojetí moci.

1.2 Moc jako dominance

Filozofie Michela Foucaulta byla významným přínosem pro feministické teorie obecně, zejména ale pro teorie reflektující moc jako dominanci. Prvně je třeba zmínit důležitost Foucaultova odhalení vnitřní sounáležitosti mezi věděním a mocí a mezi diskursem a mocenskými praktikami. Foucault říká, že pro člověka jako takového nemůžou vzniknout situace, ve kterých by mohl dosáhnout na vědění nezátížené mocí, a to ani za předpokladu, že by se člověk moci zřekl. „Moc a vědění implikují přímo jedno druhé“ (Foucault 2000, 62), jinak řečeno vztah moci je podle Foucaulta pokaždé již spojen s oblastí vědění a naopak – předpokladem vědění vždy budou určité mocenské vztahy. (Foucault 2000, 62) Jako příklad může posloužit geneze dvoupohlavního modelu, který podle historika Thomase Laqueura nevznikl nevyhnutelně na základě nových dobových znalostí o fungování lidského těla, nýbrž coby rezultat drobných konfrontací týkajících se moci jak v soukromém, tak

veřejném poli působnosti a jehož účelem byla fundace hierarchie mezi pohlavími v biologické, tedy „přirozené“ (a tím pádem „nenapadnutelné“) sféře. (Laqueur 2018, 265–266)

S uvědoměním si vzájemné závislosti moci a vědění se v rámci Foucaultovy filozofie vynořuje také nové nahlédnutí lidského subjektu, jehož poznávání reality i sebe samého se ukazuje jako odvislé od působících dispozitivů a jím odpovídajících praktik. Slovu subjekt tak Foucault připisuje dva vzájemně se překrývající významy, které považuje za dvě podoby kolonizující moci: 1. subjekt jako někdo, kdo je podmaňován prostřednictvím mechanismu závislosti a mechanismu kontroly 2. subjekt jako ten, kdo se zavazuje své identitě skrze sebepoznání či svědomí. (Foucault 2016, 202) Vděčnou analogií k foucaultovskému procesu subjektivace je např. slavné „stávání se ženou“ od francouzské filozofky Simone de Beauvoir, která v knize *Druhé pohlaví*, jež v českém jazyce poprvé vyšla roku 1966, odhaluje část patriarchálních mechanismů, které skrze subjektivaci žen konstruují a udržují pohlavní hierarchii. Na počátku devadesátých let pak s přímým odkazem na Foucaultovu filozofii formuluje Judith Butler svou myšlenku o samotném konceptu genderu coby nástroji lidské subjektivace⁹ (viz oddíl „Vtělená moc“).

Kromě Foucaultova uvedení korelace mezi mocí a vědění a založením moci jako podmínky ustavení subjektivity má pro feministické teorie výsadní důležitost demaskování povahy moci jako decentralizovaného působení, které prochází ve vlásečnicích „společenských vztahů – v kulturní gramatice, rutinních praktikách, sociálních mechanismech a institucích“. (Gordon 2022, 95–96) Pro feministickou politiku, jež si klade za svůj cíl transformovat společenské vztahy do nenásilné a dominance prosté podoby z tohoto vyplývá zásadní implikace ohledně formy politického boje, tj. feministické subverzivní a emancipační aktivity by se, vzhledem k mnohosti polí činností dominance, neměly omezovat např. pouze na institucionální nebo kulturní a gramatické cíle. Reflexivní feministická politika by se měla naopak snažit strategickým a analytickým způsobem odhalovat a potírat dominanci i v rámci nejjemnějších kapilár společenských vztahů, a to včetně vztahů v samotných

⁹ Viz Judith Butler *Trampoty s rodou: Feminizmus a podrývanie identity* (2003)

feministických skupinách. Bell hooks¹⁰, významná teoretička intersekcionalního feminismu, např. považovala úsilí o zrušení sexistického myšlení v rámci feministických skupin (prostřednictvím konfrontace se zvnitřněním sexismem participantů) za jádro feministické politiky jako takové.¹¹

Konečně za zcela zásadní charakter moci považuji v souladu s Foucaultem vzájemný vztah moci a lidské svobody, který filozof popisuje jako vztah jednostranné závislosti: „aby mohla být moc uplatněna, musí existovat svoboda“. (Foucault 2016, 218) Moc coby působení mocenských vztahů se může uplatnit pouze v případě, že má jako svůj podklad pole možného rozvrhování, subjekt, jehož chování moc formuje podle své vůle, čímž ruší ostatní možnosti subjektu jednat tím či oním způsobem. (Foucault 2016, 216) Mocenské vztahy strukturující možné chování subjektu se přitom nemusí aktualizovat pouze přímo direktivní formou, např. skrze institucionální nařízení či zákaz, ale právě skrze řadu subjektivizujících praktik, jež subjekt, mnohdy nereflektovaně, přebírá a které si internalizuje. Situaci, ve které dochází k tak důkladnému zvnitřnění mocenských vztahů, že subjekt coby existence nadaná možnostmi své jednání formuje zcela automaticky v souladu s logikou oněch vztahů (a aktivně se tak podílí na své útlaku i legitimizaci moci) nazývá francouzský sociolog Pierre Bourdieu „symbolickým násilím“. (Bourdieu, 2000, 35)

Přiznáme-li ovšem rozsah, do jakého jsou (dominantní) mocenské vztahy schopny zakořenit v lidských tělech a myšlení, významným způsobem se komplikuje problém feministické subverze a emancipace. Nabízí se otázka, jak je možné (a je-li vůbec) vzdorovat moci za předpokladu, že samotný revoltující subjekt je mocí konstituován. Kladnou odpověď na tuto otázku nabízí podle mého názoru zejména současné postanarchistické rezistentní strategie,¹² jejichž stěžejní koncepty akcentují¹³ nesubstanční a fluidní pojetí subjektu, který se prostřednictvím odmítnutí

¹⁰ Celé jméno, resp. pseudonym bell hooks (občanským jménem Gloria Jean Watkins) budu ve své diplomové práci psát malými písmeny, a to z toho důvodu, že tímto způsobem uváděla svůj pseudonym sama autorka.

¹¹ „Aby ženy mohly změnit patriarchát, musí v první řadě změnit sebe. Musíme tedy pracovat na svém sebeuvědomění“. (hooks 2013, 24).

¹² Viz například Hušek, Petr. *Postanarchismus. Proměny strategií rezistence*. 2016.

¹³ Na rozdíl od strategií klasického anarchismu, jehož subjekt rezistence nebyl v ohledu inkorporace moci problematizován. (Lang 2021, 31–33).

své kategorizace zároveň vzpírá logice dominantní státní moci, jež je na kategorizaci a esencializaci založená.¹⁴

1.3 Moc jako zmocnění

Ráda bych se na tomto místě diplomové práce vrátila k Foucaultovi a jeho vymezení zásadního vztahu mezi svobodou a mocí. Toto vymezení má podle mého názoru plodný potenciál pro feministickou politickou praxi, který bych chtěla rozvést. Svobodě, kterou Foucault vytyčuje coby podmínku pro realizaci moci, lze totiž rozumět tak, že dokáže ve vzájemném vztahu s mocí stát svým způsobem samostatně. Oproti mocenským vztahům, pro něž je sféra svobody nutnou podmínkou samotné možnosti jejich manifestace (moc je ve svém projevu závislá na svobodném subjektu, viz předchozí kapitola), svoboda jako taková pro svou manifestaci dominantní mocenské vztahy nutně nepotřebuje.

Svoboda jako možnost subjektu jednat či reagovat v poli možností je ve svém ontologickém vymezení indiferentní kapacitou, která se může projevit nejenom jako báze pro dominantní mocenské vztahy, nýbrž jakýmkoliv jiným způsobem, ve kterém dochází k ovlivnění okolního světa a vztahů. Svoboda se tak ukazuje jako nezbytný základ např. pro nerepresivní a pečující vztahy, které jsou založeny na pozitivním „zmocnění někoho k něčemu“. Svoboda je ale zároveň podmínkou pro zmocnění, které vede směrem k rozmělnění dominantních mocenských struktur. Zmocnění v rámci pečujících a transformativních aktivit směřujících k násilí prosté společnosti tak vyčerpává poslední z vůdčích pojetí moci dle dělení od Allenové.

Lapidárním příkladem pozitivního zmocnění, může být například situace, ve které kladně reaguji na něčí prosbu o podání sklenice vody. Za okolností, v nichž mi skutečnost, že se rozhodnu vyhovět přání druhého, nepůsobí žádné příkoří, dochází sice stále k pohybu v rámci určitého vztahu moci,¹⁵ ovšem ne prostřednictvím působení dominance a výsledkem tohoto pohybu také dominance není. (Gordon 2022, 100) Potřeba člověka žádajícího o sklenici je saturována, a tím se mu ode mne dostává jistého zmocnění k něčemu, které do té doby postrádal.

¹⁴ Více k tomuto tématu viz třeba Klára Lang Tělo jako prostor anarchistické rezistence (

¹⁵ V tomto případě je pohyb myšlen jak fyzicky, tak metaforicky jako pohyb na poli mocenských vztahů.

Mluví-li tedy Foucault o tom, že odpor vůči dominantní moci si žádá prostředek, jež má příbuznou povahu jako moc a jež je zároveň prostředkem strategickým (Hušek 2016, 40), můžeme takovýmto nástrojem rozumět právě strategické rozvinutí nedominantního „zmocnění k něčemu“, jehož rozšířenou manifestací jsou strategie kolektivního pozitivního zmocňování. Paradigmatickým příkladem takového typu zmocnění je např. celosvětově rozšířená iniciativa „Food Not Bombs“¹⁶ anebo strategie tzv. sebeuvědomování, proklamovaná feministickými radikálními skupinami působícími v USA v 70. a 80. letech minulého století.

Výše zmíněná strategie spočívala ve sdružování žen rozličných etnik a sociálních poměrů za účelem sdílení individuálních zkušeností s genderovým útlakem, zároveň však s cílem zasazení osobních zkušeností do kontextu strukturálního násilí a jiných forem dominantních mocenských vztahů vyskytujících se ve společnosti. Za zásadní přínos sebeuvědomovacích skupin tak můžeme považovat prvně zmocnění žen k erudovanějšímu náhledu na osobní zkušenosti s útlakem. Feministické teorii a teoretizování vznikající v egalitářském prostředí těchto skupin, které mají základ ve sdílení individuálních zkušeností s útlakem, přikládá její proponentka bell hooks výsadní důležitost, neboť tvoří základní výbavu pro budování politického povědomí a emancipační praxe.¹⁷

V rámci feministických revolučních hnutí... musíme kontinuálně stvrzovat teorii jako nezbytnou praxi uvnitř holistického rámce osvobozujícího aktivismu. Zapojujeme se do kritického procesu teoretizování, který zmocňuje a posiluje. (hooks 1994, 69–70)

¹⁶ „Food Not Bombs“ (FNB) je neziskovou iniciativou fungující v souladu s anarchistickými imperativy, kterými jsou např. budování nehierarchických společenských vztahů, odmítnutí veškerých podob násilí a dominance, konsensus apod. Činnost FNB spočívá v pravidelném dobrovolném setkávání jednotlivců za účelem vaření a bezplatného vydávání vegetariánských pokrmů pro veřejnost. Zpracováváním neprodejných, avšak z hlediska konzumace neproblematických potravin, chce FNB upozornit na úskalí nesprávné distribuce potravin založené na logice kapitalistického ekonomického systému. (‘Food Not Bombs’ n.d.).

¹⁷ Sama teorie je přitom od praxe *vice versa* odvislá.

Druhým zásadním přínosem sebeuvědomovacích skupin je pak poskytnutí vzoru pro nehierarchickou a inkluzivní organizaci emancipačních skupin, který klade důraz na soustavné revidování skupinových vztahů a postojů za účelem udržení jejich demokratického charakteru. V případě určitých radikálních feministických skupin 60. a 70. let se jednalo např. o učení se rozdílným kulturním kódům, které s sebou participantky přinášely a jejich začlenění do vzájemné komunikace, hlasování apod. Díky tomuto mutuálnímu vzdělávání k interseksionalismu a jeho aplikaci se tak nestalo, že by ve skupině převážily kupříkladu požadavky žen jedné etnické skupiny nebo rasy. (hooks 1984b, 56–58)

Jakkoliv účinný příklad pozitivního strategického zmocnění feministické sebeuvědomovací skupiny v 70. letech tvořily, širší emancipační projekt, který měl vést k transformaci politického systému potencujícího strukturální násilí, zůstal ve větší míře neuskutečněn. Filozofka Nancy Fraser považuje za jednu z hlavních příčin selhání tohoto projektu zániknutí radikálních feministických myšlenek tváří v tvář nastupujícímu neoliberalismu.

Kapitalismus, který tvoří jednu z hlavních os genderového útlaku,¹⁸ byl v této své nové formě namísto kýžené státní regulace státem ve své době naopak státem posvěcen. Výsledkem se stal, mj., větší ekonomický zásah do politické a potažmo také do soukromé sféry. (Fraser 2009, 45) Obhajoba a další rozvinutí volného trhu znamenala však pro většinový feminismus v USA nikoliv vzednutí nové antikapitalistické vlny, nýbrž přenesení většiny boje do oblasti kulturní a identitární a stažení se z oblasti hospodářsko-ekonomické. (Fraser 2009, 5–6) Nové profilování hlavních linií feministického boje směrem k liberální, umírněnější podobě mělo však za následek nejen postupné utlumení radikálních hlasů, ale mj. také potvrzení a podpoření neoliberálního paradigmatu. Jedním z mnoha příkladů je komodifikace feministického úsilí o uznání různých identit (LGBTQ+, Afroameričané aj.), která se projevila v nové nabídce produktů a služeb prodávajících např. hudbu anebo kuchyni typickou pro tu či onu identitu/kulturu.¹⁹

¹⁸ Viz kapitola „Feminismus, stát a kapitalismus“.

¹⁹ „...kapitalismus je roztočený stroj, který aktivně produkuje rozdíly za účelem komodifikace. Je to multiplikátor deterritorializovaných rozdílů, které jsou zabaleny do podoby a prodávají se pod

1.4 Rhizom

Co tedy z příkladu resignifikace cílů většinového feministického boje vyplývá a jakým způsobem souvisí s představenými koncepty moci? Uvedený příklad nejprve poukazuje na skutečnost, že i pozitivní zmocnění, kterým sebeuvědomovací skupiny a radikální feministická scéna v USA bezpochyby byly, může být částečně vstřebáno a využito dominantní mocí, v tomto případě neoliberalismem. Dominantní moci je tedy třeba vedle výše uvedených charakteristik (koherence s věděním, decentralizovaná povaha, závislost na svobodě subjektu) přičíst v souladu s Foucaultem také relační povahu vzhledem k odporu. Dokonce můžeme říci, že „odpor je (přítom) nutnou součástí vztahů moci, nikdy vůči nim není vnější...“ (Lang 2021, 31) Odpor ovšem nemusíme chápat pouze ve smyslu negace stávajících mocenských vztahů, pokus o jejich zrušení prostřednictvím zpochybnění/útoků, nýbrž také jako odpor „produktivní“. Prostředky produktivního odporu v rámci úsilí o korozi nežádoucích mocenských vztahů jsou pak ty, které *per se* tvoří protipól/alternativu k logice těchto vztahů. Prostředí radikálního feminismu v USA v 70. letech dává, podle mého názoru, vděčný příklad takového produktivního odporu. Např. proti patriarchální logice založené na vystavení a udržování hierarchie (zejména genderové a rasové) akcentovaly některé radikální feministické skupiny rovnost v projevu a participaci, podpořenou etikou péče (individuálním přístupem k potřebám toho či onoho jedince). Jak však bylo řečeno výše, ani produktivní odpor nemusí zůstat uchráněn od kolonizace dominantními mocenskými vztahy a od rozpuštění v nich – ráda bych se proto na tomto místě soustředila na některé mechanismy a povahové rysy, které mocenským vztahům umožňují vstřebávat rezistenci.

Povahu a způsob kolonizace vlastní těmto vztahům můžeme srovnat a rozvinout v souladu s některými charakteristikami „státní formy“, jak je prezentují Klára Lang ve svém „Tělu jako prostoru anarchistické rezistence“ a Deleuze a Guattari v díle *Tisíc plošin*. Působení státní formy je podle Lang a Deleuze s Guattarim charakteristické nejprve specifickým pojmoslovím a pojmovým aparátem, který

značkami ‘nových, dynamických a obchodovatelných identit’ a nekonečného výběru spotřebního zboží“. (Braidotti 2013, 58).

stratifikuje, pojmenovává a redukuje realitu pouze do významů, (Lang 2021, 138) které mocenské vztahy připustí jako existující. V případě vztahů produkovaných patriarchátem lze tento tento rys prezentovat snad nejlépe na fenoménu heteronormativity, tedy postoji založeném na přesvědčení, že jediná (společensky) akceptovatelná sexuální orientace je heterosexuální a s tím spojený názor o výlučné binární povaze genderu a genderových rolí.²⁰

Státní forma, a přeneseně také patriarchální mocenské vztahy, mají dále sebe-reprodukcující charakter, tj. státní forma ve svém působení vstřebává rezistenci, se kterou přichází do styku, a tu pak přetváří ke svému obrazu v souladu s normalizačním pojmovým aparátem. Státní forma „má tendenci reprodukovat sama sebe napříč variacemi“, (Deleuze a Guattari 2010, 409) rezistence jí tak poskytuje životodárnou půdu do té míry, do jaké ji dokáže státní forma vstřebat a překódovat. Pod zdáním pozitivní změny a uvolnění mocenských otěží se tak může skrývat důmyslný nástroj kontroly a rozpuštění rezistence.

V souladu s výše uvedenými charakteristikami se tak začíná postupně ozřejmovat, jakým způsobem se produktivní odpor (zde příklad s feministickými sebeuvědomovacími skupinami) stává součástí dominantní moci. Setkání radikálních feministických požadavků adresovaných státu s novou vlnou jeho kapitalizace měl za následek skutečnost, že radikalita požadavků feministek se významně zjemnila a přesunula do oblasti identitární a kulturní. Tento přesun se podle filozofky Nancy Fraser ukázal být pro kapitalistický stát výhodným z hlediska expanze trhu, služeb a zajištění kontinuity jeho podpory. Neoliberální stát vytvořil kvazi-rovnost, která

²⁰Odraz heteronormativního postoje ve výchově se manifestuje např. v negativní a odmítavé reakci na takové chování a oblékání dívek, které by se dalo klasifikovat jako stereotypně chlapecké. O represivní úloze genderových rolí, které potírají přirozené lidské afekty a které dovolující vyjádření jen takových projevů, jež korespondují s původním genderem, do kterého je člověk socializován, píše všímavým způsobem již autorka klasického anarchismu Voltairine de Clayre: „Podívejte se, jak vaše děti vyrůstají. Učení od nejtěplejších let k omezování svých milostných povah a zdrženlivosti na každém kroku. Holčičky nesmí být divoké, nesmí být bosé, nesmí lézt na stromy... malých chlapcům se smějete, že jsou zženštilí... pokud chtějí dělat patchwork nebo si hrát s panenkou. Když pak vyrostou, stěžujete si, že se muži nestarají o domov anebo že ženy jsou jako malé děti. Proč by ale měli být jiní, když záměrnou snahou vašeho života bylo rozdrtit v nich tu přirozenost“. (‘Exquisite Rebel: The Essays of Voltairine de Cleyre--Feminist, Anarchist, Genius’ 2005, 235).

přispěla k většímu uznání žen, minorit a prekarizovaných skupin obyvatel na trhu práce, avšak neřešila samotné podmínky přístupu k pracovním pozicím, tedy determinanty ekonomicko-hospodářského charakteru. Stranou zůstalo také zajištění důstojných pracovních a platových podmínek tzv. „feminizovaných zaměstnání“, tedy oblasti sociální péče a reprodukce, ačkoliv tyto tvoří jeden ze tří základních pilířů fungování státního systému. (Fraser 2022, 38.min.) Řečeno jinak: revoltujícím (ženám, menšinám a prekarizovaným skupinám) poskytl neoliberální stát jistou formu zmocnění v podobě boje s diskriminací, např. na pracovním trhu a začlenění různých kulturních identit do společenského kulturního úzu. Tímto způsobem neoliberální stát účinně vstřebal produktivní odpor a egalitářské imperativy a požadavky zajištění skutečné rovnosti překódoval a rozmělnil na nároky, jež jeho paradigma uznalo jako přínosné z hlediska své expanze a údržby.

Povahu moci tak můžeme v souladu s uvedeným příkladem označit jako rhizomatickou. Moc má charakter sítě vztahů, ale ne takové, která by jako plášt pokrývala veškerý sociální prostor (Lang 2021, 32) naopak – moc je sítí vztahů vytvářející sociální prostor jako takový. (May 1994, 53). Moc je dále necentralizovaná, skládá se tedy ze vzájemně interagujících linií vztahů a vztahových siločar, jejichž součástí jsou viditelné sedimentace moci (např. instituce, odborové skupiny a skupiny sebe uvědomovací), ale také linie úniku či deterritorializace. (Lang 2021, 32) Moc coby síť vzájemně proplétajících se vztahů se ze všeho nejvíce podobá *rhizomu*, oddenku rostliny, čisté mnohosti, ve které se setkávají a vstřebávají linie dominantní a represivní s liniemi pozitivního zmocnění. Samotné sedimenty moci tvořené vztahy jsou pak pohyblivé, propustné a zahrnující linie úniku, které jsou ten nebo onen sediment schopny permutovat anebo rozpustit. Rhizomatické pojetí moci a proměnlivý potenciál jeho sedimentů však zároveň uznává, „že některé síly jsou více účinné či určující, že mají větší vliv na sociální struktury a její konfigurace než jiné“. (Lang 2021, 33) Pro feministické rezistentní strategie tak vzniká výzva sedimenty mocenských linií správným způsobem dekodovat a rozvinout sedimenty takové, jež obsahují transformativní společenský potenciál, aniž by přitakaly dominantním a represivním silám. Takové podobě feministické politické teorie a praxe se budu věnovat v samotném závěru diplomové práce.

2 Vtělená moc

Na závěr předchozí oddílu jsem objasnila charakter moci, který se díky různosti svých manifestací a potenciálu rozličné manifestace propojovat či vstřebávat, ukázal jako rhizomatický. Moc má povahu rhizomu, oddenku tvořeného vzájemně se proplétajícími liniemi, kořeny, které se v určitých bodech libovolně setkávají a proplétají s liniemi jinými. (Deleuze a Guattari 2010, 13)

Z přijetí rhizomatického pojetí moci vyplývá, že ptáme-li se po původu a příčinách genderového útlaku a převládajícího patriarchálního společenského nastavení, je v rámci kritické práce třeba důsledného sledování linií útlaku (a zmocnění) a jejich proplétání. Vzájemné vazby těchto linií mají pak za následek skutečnost, že zřídlo dominantní moci nemůže být redukováno na jeden fenomén, jak to činí např. liberální feminismus (viz výše). Patriarchát, který, jak bylo řečeno v úvodu, je odkryt jako hlavní činitel a udržovatel dominance nad lidmi a jejich těly, by nemohl být udržován bez celé řady funkčních prostředků, postupů a institucí – zároveň zmocňujících i represivních. Jako jeden ze základních pilířů patriarchální moci, na kterém se lze vděčným způsobem demonstrovat rhizomatický charakter moci ve smyslu proplétání linií zmocnění a útlaku, je výchova k binárním genderovým rolím. Pojďme se nyní zaměřit právě na gender ve smyslu nástroje lidské subjektivace a prostředku udržujícím patriarchát.

2.1 Subjektivace ženy

Ve známém textu „Feminism and Science“ zabývajícím se rozsahem genderových stereotypů figurujících ve vědě, uvádí jeho autorka Evelyn Fox Keller významný odkaz na francouzského vývojového psychologa Jeana Piageta a jeho postřeh o získávání rozlišení subjektivní-objektivní v rámci vývoje lidské subjektu. Keller společně s Piagetem tvrdí, že psychologické vlivy jsou v rámci psychologického vývoje subjektu zodpovědné jak za získané kognitivní ideály, tak za naše ideály genderové. (Keller 1982, 595) Teze Keller a Piageta ohledně vzájemného vývoje kognitivních a genderových ideálů je tak důležitá z hlediska vyzdvižení skutečnosti, že člověk se rodí a získává pojem světa (objektivity) vždy již jako rodově zformovaný, resp. formovaný k představě, že je bytostí pohlavně diferencovanou.

Poststrukturalistická filozofka Judith Butler (ovšem nezávisle na Keller a Piagetovi) pak zmíněnou závislost „kognitivního“ a „genderového“ dále zesiluje

a rozšiřuje, když říká, že „matrice genderových vztahů... předchází samotnému vynořování lidského“. (Butler, 2016, 23) Jako příklad uvádí lékařské prohlášení, v jehož rámci je lidský zárodek poprvé humanizován, resp. zárodek je obdařen zájmem ona/on, a tím je poprvé rozpoznán jakožto člověk, tedy jako dívka anebo chlapec. Výchova a vedení k binárním genderovým rolím jsou tak podle Butler určeny už před samotným započítáním psychického vývoje člověka. Člověk je, řečeno s Heideggerem, „vržen do světa“, pokaždé ovšem již jako žena nebo muž.

Naše tělo, psychofyzická jednota, kterou jsme a kterou disponujeme, existují podle Butler pouze jakožto těla sociální a diskursivní. Není možné dopátrat se ontologicky čisté podstaty tělesnosti anebo holých biologických fakt, která by ve svém obsahu „předcházela“ chápání tělesnosti, které získáváme prostřednictvím diskurzu. Lingvistická a sociální sféra jsou podle Butler výchozí podmínkou rozpoznání lidské tělesnosti. Od narození tak podléhají naše těla procesu přisuzování genderu předznamenáném lékařskou interpelací a prováděném prostřednictvím nekonečné řady mechanismů, zákazů a „performativních aktů“,²¹ které „vytvářejí materialitu těl a ve specifitějším významu materializují pohlaví dotyčného těla za účelem upevnění onoho imperativu, jímž je heterosexuality“. (Butler 2016, 16) Judith Butler, inspirovaná Foucaultovou analýzou z díla *Dohlížet a trestat*, chápe přisuzování genderu jako proces, ve kterém jsou těla formována na základě internalizace (tedy inkorporace) disciplinačních struktur (Salih, 2007, 57) za účelem jejich přiřazení do binárních heteronormativních genderových matic. Klíčovou roli v rámci procesu přisuzování genderu přitom sehrávají samotné subjekty, které si

²¹ Nabývání genderové identity, resp. jazykem pozdějších děl Judith Butler „materializace těla“ (jakožto poststrukturalistická myslitelka Butler nerozlišuje mezi vnitřní identitou usazenou uvnitř těla, jež by se od těla odlišovala, ale naopak – identita se utváří v souladu s disciplinačními socializujícími praktikami a je jejich produktem) je procesem, ve kterém se ona identita ustavuje skrze stylizované (a zároveň společností označené jako mužské/ženské) repetitivní tělesné akty, gesta a jiné pohyby. Genderová identita podle Butler navíc není stabilní konstantou, jež po svém ustavení zůstává netečnou, nýbrž zdání substanciálně založené identity je docíleno právě neustálým opakováním tělesných aktů. Genderová identita je nahlédnuta jako svým způsobem sociální performance, neboť její podstatou je právě její neustále přehrávání tělesných aktů, které tak dostávají od Butler označení jako *performativní*. (Butler 1988, 2–3).

disciplinací praktiky zvnitřňují a které nabývají své vlastní subjektivity a představy o světě neoddelitelně vedle probíhajících genderujících aktů (subjektivace).

Emblematický příklad toho, jakým způsobem se některé disciplinační praktiky opisují do genderem obdařených těl, nabízí filozofka Marion Iris Young ve své eseji *Throwing like a girl: A Phenomenology of Feminine Body Comportment, Motility and Spatiality*. Young ve své eseji soustředí zejména na objasnění základních specifik ženské tělesné zkušenosti.²²

V rámci rekonstrukce „typicky ženské“ motility např. Young vyzdvihuje tři hlavní charakteristiky, kterými jsou: 1. ambivalentní transcendence, 2. potlačená intencionalita a 3. diskontinuální jednota.

Lidské tělo chápe Young v souladu s francouzským fenomenologem Merleau-Pontym jako místo nadané intencionalitou, tedy otevřeností a vztahováním se ke světu. Tělo je chápáno ve smyslu původního horizontu, který člověku otevírá svět. Tělo je transcendencí, neboť v pohybech samo sebe prostřednictvím těchto svých pohybů vždy přesahuje směrem „k něčemu“. Tělo je ale zároveň místem imanence, tělem materiálním a přírodním, samotnou svou materií limitovaným. (Young 2005, 35–36)

Ženská tělesná existence se podle Young vyznačuje tím, že je ve své transcendenci „překryta imanencí“ (Young 2005, 36) – jakkoliv se ženské tělo ve svých pohybech ke světu vztahuje, zdá se, že ve srovnání s tělem mužským nevyužívá plně svou tělesnou pohybovou kapacitu, je samo sebou „stahováno“ směrem ke svému materiálnímu zakotvení, stává se břemenem. Jako příklad uvádí Young skutečnost, že ženy při pohybu házení do tohoto pohybu obvykle nezapojují celé tělo, ale, oproti tomu, a pro dosažení plného potenciálu pohybu méně efektivně, soustředí pohyb pouze do jedné části těla (ruky) zatímco zbytek těla setrvává v relativní

²² Marion Iris Young však podle mého názoru ve své eseji poskytuje „pouze“ analýzu ženské tělesné zkušenosti typické pro ženu bílé barvy pleti vychovávané a socializované v západním světě. Nabízí se otázka, jakým způsobem by se předkládaná analýza lišila za předpokladu, že by za její předmět byla dána např. zkušenost ženy jiné než bílé barvy pleti. O dvacet let později po sepsání eseje pak Young přichází s reflexivní esejí s příznačným názvem „Throwing Likee' a girl: Twenty Years Later“, ve které poukazuje na některé z limitů eseje původní. Young zde mj. přímo reflektuje svou pozici autorky, jež vychází právě ze zkušenosti bílé městské dívky bílé vyrůstající v rodině dělnické třídy, a tu pak uvádí ve srovnání s tehdy současnou typickou ženskou socializací.

nehybnosti. Potlačená intencionalita jako další typikum ženské tělesné existence znamená pak podle Young obvyklé podceňování tělesných schopností ženského těla ženami samými. Tento charakter tělesné existence souvisí úzce s třetí charakteristikou ženské motility, již je „diskontinuální jednota“, které se projevuje jak v samotném pohybujícím se těle, tak ve vztahu těla a jeho okolí. Úspornost ženských pohybů a tendence lokalizace pohybu pouze do končetin pohyb provádějících poukazuje na přerušenu jednotu samotného těla, jeho fragmentaci na část, do které je soustředěn pohyb a zbytek těla, jež není do pohybu zapojen. (Young 2005, 36–38)

Všechny tři uvedené charakteristiky ženské tělesné zkušenosti mají podle Young „svůj kořen ve skutečnosti, že pro ženskou existence je tělo samo pro sebe často současně subjektem i objektem ve vztahu k (témuž) aktu“. (Young 2005, 39) Ženská tělesná existence lavíruje mezi vnímáním sama sebe coby subjektu (vykonavatele tělesných aktů) a objektu, který je během tělesného výkonu svým okolím pozorován. (Young 2005, 39) Veškeré charakteristiky a typiky ženské tělesné zkušenosti chápe Young jako zcela obvyklou součást zkušenosti „býti ženou“ ve větší či menší míře napříč společnostmi jako takovou. Co je však podstatné, je fakt, že tyto typiky nemají, jak tvrdí Young, základ ve fyziologii, anatomii, ani nejsou projevem žádné „ženské podstaty“ či „esence“, nýbrž jsou výsledkem sexistického a patriarchálního společenského tlaku, (Young 2005a, 42–44) který ženy objektivizuje a který si ženy prostřednictvím výchovy a diktátu genderových matric internalizují.

Objektivace, tedy redukce žen na těla, objekty k pozorování a hodnocení, způsobuje ženám nepřetržitý, byť ne vždy reflektovaný, pocit tlaku na vizuál a konstantní tendenci korigovat své tělesné projevy tak, aby se výsledek přiblížil patriarchálním požadavkům ideálu ženy. Patriarchální obraz ženy v západních společnostech přitom bývá typicky spojen s pasivitou a subtilností, zdrženlivostí a jemnou estetikou. Fetišizace patriarchálního ženského obrazu má svůj patologický odraz v různých podobách body image a poruchách příjmu potravy, jako jsou anorexia nervosa, bulimie anebo záchvatovité přejídání. (Bordo 1995)

Z uvedených tvrzení Judith Butler a Iris Marion Young tedy můžeme pro naše účely, a to přesto, že zmíněné filozofky vycházejí z odlišných filozofických tradic, shrnout následující: specifika ženské tělesné zkušenosti nevycházejí z biologické přirozenosti žen, ale jsou důsledkem patriarchální výchovy a patriarchálních

společenských hodnot, které si osoby ženského pohlaví internalizují. Moc se do těl vepisuje prostřednictvím nástrojů (sebe)objektivace a přidružených forem subjektivace. Těla se pak pod vlivem působící moci stávají konformními, disciplinovanými a normalizovanými do binárních genderových kategorií. Slovy Michela Foucaulta:

... tělo je...pohrouženo do pole politického; vztahy moci na něj bezprostředně působí; zmocňují se ho, označují ho, cvičí ho, střeží ho... vyžadují od něj, aby se vykazovalo určitými znaky.
(Foucault 2000, 60)

Ukazuje se tedy, že tělo není žádnou „fundamentálně stabilní akulturní konstantou“ (Bordo 1995, 142), s níž přicházejí do styku a se kterou kontrastují institucionální a kulturní matrice. Disciplinování a tvarování těl prostřednictvím patriarchálních subjektivačních nástrojů není procesem, ve kterém dochází k něčemu, jako je potírání „přirozené“ tělesnosti, neboť žádné „přirozené“ tělo stojící mimo kulturu není možné. (Bordo 1995, 142) Těla se naopak, jak zdůrazňuje Susan Bordo v souladu s Foucaultem, nachází v nepřetržitém „zajetí“ kulturních praktik. Moc působící na těla skrze tyto praktiky pak není vykonávána jako potlačování tělesných potřeb, jeho instinktů a struktur prožívání, nýbrž kulturní praktiky jsou vždy již otištěny do samotných těl, „jejich materiality, jejich sil, jejich energií, jejich počitků, jejich slastí“. (Foucault 1999, 180). Jinak řečeno, lidská těla obdařená genderem, nejinak od všeho ostatního, co se nese označení jako lidské, jsou do značné míry kulturními produkty. (Bordo 1995, 142) Kultura tak sice nepředchází samotné materiální fakticitě lidských těl, ale významným způsobem určuje směřování a tvarování jejich biologických a fyziologických potencií (a stejně tak je podmínkou samotného „vynořování lidského“, viz výše v tomto oddílu práce).

V případě popisu kulturních praktik do tělesné materiality je navíc třeba mít na paměti dvojakou povahu těchto praktik, která je zároveň represivní i zmocňující, a která je základem efektivitativy praktik samotných. (Heyes 2006, 130) Bez rhizomatického charakteru působící moci, která v sobě soustředí a proplétá techniky donucování a normativní s postupy umožňujícími subjektům získat nové schopnosti

a dovednosti, by patriarchální společenské nastavení podle mého názoru v současnosti stěžejně vykazovalo pozorovatelnou míru setrvačnosti.²³

Jeden z příkladů ambivalentního charakteru kulturních praktik poskytuje článek „Foucault Goes to Weight Watchers“ od filozofky Cressidy J. Hayes. Hayes ve svém příspěvku popisuje vlastní zkušenost s tzv. diet culture,²⁴ konkrétněji zkušenost se členstvím v globálně rozšířené společnosti Weight Watchers nabízející služby a poradenství v oblasti redukce a udržování hmotnosti. Hayes stejně jako např. Susan Bordo a Sandra Bartky,²⁵ zastává vůči široce rozšířené kultuře, která lidem (povětšinou ženám) předkládá obraz o vzájemné závislosti společenského úspěchu, hodnoty a tělesné hmotnosti, veskrze negativní postoj. Hayes ale, na rozdíl od zmíněných filozofek, uznává také ne přímo negativní, či v některých případech dokonce pozitivní aspekty spojené s praktikami diet culture.

Své tvrzení o jejich dvojakém působení přitom Hayes opírá o tezi Michela Foucaulta, který praktiky spojené s péčí o sebe, do kterých můžeme zahrnout právě

²³ Příkladů projevů vytrvalosti patriarchálního společenského nastavení („feministických problémů“) je celá řada a jejich výčet je zvětšován či zužován dle rozdílů v samotných proudech feministických hnutí, např. některé proudy radikálního feminismu, jak bylo zmíněno v první kapitole diplomové práce, nesouhlasí se zahrnutím řešení ochrany a práv transgender žen do své agendy, a to z důvodu přesvědčení o povaze ženství jakožto výlučně biologické záležitosti. Zmíněné radikální proudy, považované v rámci feministických hnutí spíše za kontroverzní, se však nejenom dopouští esencionalizace a redukce, kteréžto obvykle slouží právě jakožto prostředky patriarchátu, ale také přehlíží skutečnost, že samotný patriarchát utlačuje nejenom cis ženy a muže, ale také trans a nebinární jedince – a všechny, kteří nezapadají do binárních generových matic anebo s nimi nechtějí být konformní. Mezi základní problémy, které jsou skloňovány napříč liberálními i radikálními feministickými proudy, bychom však mohli zařadit následující: „řada psychologických, ekonomických, sociálních a politických jevů ovlivňujících život žen – od násilnění, domácího násilí a sexuálního obtěžování, přes společenské stereotypy, nízko placené a genderově segregované zaměstnání, diskriminace ve vzdělávacích a profesních institucích, genderová dělba práce, domestikovaná práce... boj za reprodukční sebeurčení až po nedostatečné zastoupení žen v politických a ve veřejných funkcích...“ (Martha E. Gimenez 2005, 14).

²⁴ „Diet culture“ neboli „systém společenské nebo kulturní víry, zvyků a chování, které přikládají zvýšenou hodnotu a důležitost vizuálnímu vzhledu, zejména váze a tělesné velikosti, spíše než celkové tělesné a duševní pohodě.“ (Laura O’Shea 2020, 66).

²⁵ Viz Bartky, Sandra *Femininity and Domination* a Bordo, Susan. *Unbearable Weight, Western Culture and the Body*.

i držení různých redukčních diet, chápe jako ty, které na jedné straně utváří a zvyšují různé lidské schopnosti, které však současně s tím „podporují účast na stále se utahujících mocenských vztazích“. (Heyes 2006, 126) Účast na mocenských vztazích je přitom něco, co pro subjekty angažující se v jejich praktikách zpravidla nebývá viditelné, jen tak může být setrvačnost mocenských vztahů udržována jako taková. Řečeno konkrétněji: v patriarchální společnosti se prostřednictvím inkorporace a skrze provozování sebedisciplinujících a sebenormazačních tělesných praktik (např. držení diet) ženy stávají nepřímými provozovatelkami svého vlastního útlaku. Samotné ženské aktérky si nejsou vědomy toho, že přistoupením na patriarchální požadavek estetiky ženského těla pomáhají tyto hodnoty nadále reprodukovat. Naopak, pro ženy je snaha o dosažení ideálu krásy vnímána spíše jako cesta k dosažení lepšího společenského statusu či odměny, (Heyes 2006, 137) a mj. jako prostředek podněcující „seberozvoj...odborné znalosti a dovednosti“. (Heyes 2006, 137) Slovy Kláry Lang tak můžeme učinit shrnutí o povaze patriarchálních mocenských vztahů, které se v souladu s výše řečeným osvědčují ve své rhizomatické, ambivalentní povaze:

Zjednodušující představa mužů držících a vykonávajících moc nad ženami je tak nahrazena představou moci vpité v sociálním poli, která působí zdola a relačně, v níž již ženy nevystupují jako pasivní oběti patriarchálního řádu, do něhož byly uvrženy, ale jako jeho komplicy. (Lang 2021, 86)

Otázka rozsahu působení patriarchálních subjektivačních mechanismů, jakým se ukázaly být gender a s ním související sebedisciplinační mechanismy, však nelze vnímat pouze jako otázku tlaku na ženský zevněšek v kontextu zkušenosti bílých heterosexuálních žen.²⁶ Patriarchální genderové stereotypy se usazují a prostupují

²⁶ Feministická teoretička Sara Ahmed poukazuje ve své knize *Living a Feminist Life* na druhý z účinků „západního“ ženského ideálu krásy, jak bylo naznačeno, působí nejenom jako vnucující se matrice, prostřednictvím jejíhož přijetí je ženským tělům udělen status estetické hodnoty, přitažlivosti a „ženskosti“ jako takové, ale také jako norma, která těla nepřizpůsobená patriarchálním požadavkům vylučuje jakožto neestetická anebo nedostatečně ženská. Ahmed v knize popisuje zkušenost, kdy se jí jakožto ženě hnědé barvy pleti dostalo vyloučení prostřednictvím činnosti oné matrice, a kdy se stala ne „ženou“, kterou chce západní společnost obvykle chránit, ale naopak jedincem, jehož barva pleti

napříč celou západní civilizací a sexismus i inkorporace tak získávají svá specifika v závislosti na konkrétních podmínkách a okolnostech, jež vytváří jednotlivé lidské bytosti.²⁷ Bell hooks, významná proponentka intersekcionalního feminismu, je přitom jednou z mála feministických teoretiček, která se mimo analýz vzájemného propojování kategorií podmiňujících ženský útlak, věnovala také analýze útlaku mužského. Následující kapitola se bude tedy věnovat výkladu mužské genderové subjektivace, jak jej představila právě bell hooks.

2.2 Subjektivace muže

Hooks ve své knize *The Will to Change: Men, Masculinity and Love* prvně kritizuje teoretickou uzavřenost charakteristickou pro mnohá feministická hnutí v podobě jejich přehlížení otázky maskulinity a utrpení, s jakým se obvykle cis muži v rámci patriarchální společnosti setkávají.²⁸ Hooks prostřednictvím svého díla otevřeně odmítá následování zjednodušující logiky vlastní některých feministickým

evokuje potenciální nebezpečí: „Je to bílé ženské tělo, o kterém se předpokládá, že je zranitelné a které potřebuje ochranu od ostatních... byla jsem ohrožením, ne ohrožená; snědé tělo není vnímáno jako křehké ženské tělo.“ (Ahmed 2017, 34).

²⁷ Tento feministický přístup, který byl krátce představen již v první kapitole, se nazývá intersekcionalním. Intersekcionalní feminismus zastává názor o důležitosti zohlednění různosti kategorií (intersekcí), jež vytváří na jedné straně specifickou zkušenost jedinců, a které tak, na straně druhé, podmiňují specifickou podobu sexismu. Intersekcionalní feminismus byl v době svého vzniku (70. léta minulého století) odpovědí na „mainstreamový“, liberální feminismus, jehož reprezentantky, které vytvářely také podobu požadavků adresovaných vládnoucí garnituře, byly bílé heterosexuální ženy ze střední a vyšší třídy. Bell hooks a ostatní zakladatelky intersekcionalního přístupu (prvenství použití samotného termínu je přičítáno Kimberlé Crenshaw) začaly v 70. letech poukazovat na skutečnost, že sexismus je podmiňován a modifikován také ostatními druhy diskriminace, jakými jsou např. rasismus, homofobie a diskriminace na základě třídy. V závislosti na konkrétních podmínkách a určení jednotlivců, které intersekcionalní feminismus demaskuje a podřazuje pod obecnější kategorie, se pak podle intersekcionalního feminismu mají vyvíjet požadavky na politickou reprezentaci, jejichž naplnění má zlepšit uznání a zesílit vliv té nebo oné skupiny.

²⁸ Hooks ve své knize pracuje s poměrně úzkým pojetím maskulinity, zaobírá se útlakem cis heterosexuálních mužů, tedy mužů, u kterých je jejich pohlaví v korespondenci s jejich genderem (pohlavím sociálním).

teoretickým,²⁹ podle kterých jsou muži redukováni pouze na přímé vykonavatele a podněcovatele ženského útlaku. Takové zjednodušené chápání podle hooks neznamená nic jiného než právě přistoupení na postoje, jaký k maskulinitě zauímají patriarchální mocenské vztahy. „Patriarchální kultura je jedno, zda jsou muži nešťastní“, (hooks 2005, 5), neboť jakoukoliv jinou emoci než je vztek není chlapcům a mužům v rámci její socializace dovolena bezpečně prožívat. Hooks mluví přímo o emočním mrzačení a o šílenství, které patriarchát způsobuje, nutí-li chlapce na jednu stranu k neustále zocelování a pocíťování různých druhů bolesti, ale na straně druhé jim zakazuje dát svou bolest najevo, (hooks 2005, 22) neboť takové vyjádření pocitů není pro maskulinitu dle patriarchální logiky přípustné. Bagatelizace a popírání mužské bolesti, násilné oddělování od emocí a působení stereotypů směřují muže k přijetí role udržovatele společenské hierarchie, v níž je mu (výměnou za emoční strádání) dána symbolická moc nad těmi, jež jsou v rámci kultury označeni jako slabší, tedy nad ženami, dětmi, ale i jinými muži. (Martinová 2022, 18) Svůj podíl na vytváření a pěstování tohoto pojetí maskulinity přitom mají podle hooks v rámci společnosti také samotné ženy,³⁰ neboť z důvodu kontaktu se stejným stereotypem o „správné“ podobě maskulinity reagují na většinu mužských emocí, vyjímaje vztek, nejistě anebo odmítavě. (hooks 2005, 7)

Na tomto místě tak můžeme opět zkonstatovat komplexní povahu patriarchálních mocenských vztahů, v rámci nichž se ženy stávají, byť mnohdy nereflexně, jejich aktérkami. Na základě přijetí této povahy mocenských vztahů se tak muži ukazují jako další z řad utlačovaných. Podstatná je podle hooks také skutečnost, že centrální úlohu reprodukce patriarchátu skrze výše uvedené subjektivační mechanismy, drží v první řadě rodina, ve které jedinci přicházejí poprvé do styku se společenskými hodnotami, jež jsou jim nadále vštěpovány ve

²⁹ Jako protiklad feministického přístupu bell hooks, který apeluje na zviditelnění a řešení otázky mužského útlaku, je možno uvést současnou radikální francouzskou autorku Pauline Harmange, jejíž kniha se signifikantním názvem *Moi les hommes, je les déteste* (v překladu „Nenávidím muže“) je dílem otevřeně misandrickým. Harmange je zastávkyní názoru o misandrii jakožto „integrální součástí feminismu... její názory však, paradoxně, byly široce zpopularizovány vehementností útoků jejích antifeministických oponentů.“ (Védie 2021, 307).

³⁰ Ženy jsou ve srovnání s muži podle hooks naopak vychovávány k většímu projevu emocí, neboť „ženská emocionalita“ je jednou z obvyklých kulturních matric, do které jsou socializovány.

školách a v některých případech také v náboženských institucích. (hooks 2005, 23) Koncept rodiny jako jeden z ústředních konceptů feministických teorií, prostupujících napříč jejich různými odvětvími, představuje důležitý milník v naší dosavadní rekonstrukci povahy mocenských vztahů a způsobů jejich opisování do lidských těl. Od obecného určení mocenských vztahů jako rhizomu, v němž se proplétají linie represivní a zmocňující, přes demonstraci této rhizomatické povahy na příkladu působení subjektivizačního nástroje genderu a genderových stereotypů, můžeme učinit opětovný obrat k „obecnému“ a sledovat, jakým konkrétním způsobem se subjektivace stává podmínkou a součástí konkrétních mocenských struktur, jakými jsou stát a kapitalismus. Následující oddíl si tedy klade za cíl nejprve představit některé aspekty feministické kritiky konceptu rodiny, a tyto dát do souvislosti s kritikou státu, pro jehož současné liberální zřízení je rodinná instituce v podobě nukleárního modelu zcela zásadní v ohledu jeho údržby.

3 Rodina jako pole působení mocenských vztahů

Margaret Thatcher, významná proponentka neoliberální politiky, uvedla v roce 1987 v rozhovoru pro magazín *Woman's Own* následující:

„Své problémy (vláda) hází na společnost. Ale víte, nic takového jako společnost neexistuje. Existují jednotliví muži a ženy a rodiny. A žádná vláda nemůže dělat nic jiného než vládnout prostřednictvím lidí a lidé se musí starat především sami o sebe“.
(*The Guardian* 2013)

Známý výrok bývalé britské premiérky vypovídající o společnosti sestávající z rodin, jež jsou na jedné straně předmětem moci, skrze který vláda uplatňuje svou vůli a na straně druhé institucemi předurčenými k poskytování péče, v sobě obsahuje hned dva signifikanty vlastní moderní (nebo také nukleární či současné) rodině. O první z těchto fundamentálních charakteristik moderní rodinné instituce nás poučuje především disciplína sociologie rodiny. Její významný český představitel Ivo Možný tuto charakteristiku shrnuje slovy: „Rodina se mění, ale vždy je stabilizujícím prvkem společnosti“. (Možný 2006, 1) Rodina je podle Možného morfostatickou institucí, tvořící proměnlivý, přesto stabilní prvek společnosti, jehož primárním účelem je společenská reprodukce. Svou kontinuální povahou, jež se udržuje napříč

různými historickými proměnami, je rodina zároveň institucí, se kterou může vláda či stát tzv. „počítat“. Jinými slovy: díky své existenční stabilitě tvoří instituce rodiny vděčné pole pro artikulaci a působení vnější moci. Druhou ze základních charakteristik současné rodiny je pak určení rodiny jakožto instituce, ve které dochází k centralizaci péče a pečujících činností, tedy činností takových, které poskytují lidem (členům rodiny) zmocnění k aktivitám jiným (výchova, domácí práce aj.).

Koncept rodiny tvoří ústřední pojem feministických teorií tedy zejména z důvodů založených na těchto zmiňovaných dvou určení, neboť: 1. „Osobní je politické“ a vládnoucí moc skrze rodinnou politiku přímo ovlivňuje fungování rodiny a stejně tak její formální podobu 2. Instituce rodiny, jež se etablovala jako centrum péče a sociální reprodukce přímo souvisí jednak s otázkou (sebe)určení ženy (jsou to právě ženy, kterým je tradičně připisována reprodukční práce) a jednak s rozsahem působení genderových stereotypů jako takových.

Následující dva oddíly diplomové práce si tedy kladou za cíl nejprve představit historii vzniku ideálního modelu moderní rodiny a tuto pak dát do souvislosti s její závislostí na genderové dělbě práce a subjektivačním nástroji genderu (viz kapitola „Vtělená moc“). Tato analýza pak bude sloužit jako přípravná půda pro následující oddíl práce, jehož předmětem bude feministická kritika státu a kapitalismu.

3.1 Nukleární rodina

Vytváření a prosazování nukleárního neboli moderního rodinného modelu³¹ probíhá od svých počátků v přímé souvislosti s rozsáhlými změnami, které pro západní společnost znamenala průmyslová revoluce v období 18. a 19. století. Hlavními formotvornými faktory přitom byly jednak potřeba nové pracovní síly v městských oblastech a s tím související přesun venkovských obyvatel, jednak hlavně reakce vládnoucích garnitur na situaci, která ve městech v souvislosti

³¹ Podle Encyklopedie Britannica je nukleární rodinou „skupina lidí sjednocených partnerskou či rodičovskou vazbou, jež se skládá z páru dospělých lidí a jejich společensky uznávaných dětí. Dospělí pár nukleární rodiny je obvykle, ale ne vždy, sezdaný. Ačkoliv jsou takovými páry nejčastěji muž a žena, definice nukleární rodiny se rozšířila s příchodem stejnopohlavního manželství. (‘Nuclear Family | Anthropology | Britannica’ n.d.).

s masivními přesuny vznikla (rozšířená prostituce, choroby, život na ulicích a sdílení domácností lidí bez společného jmenovatele mimo sdíleného místa výkonu práce, nomádský způsob života pracovní síly). Mimo nejrůznější zákony a zákazy, jejichž cílem byla eliminace „života na ulicích“ bylo možno pozorovat vznik a šíření nových diskursů a ideologií akcentujících význam domova jakožto místa, kde se má, namísto ulic, soustředit nepracovní část života pracující třídy. Vývoj moderní společnosti se tak ukazuje jako vnitřně spjatý s akcentací důležitosti rozdílu mezi „životem soukromým“ a „veřejným“. (Moraletat 2003, 4) Tento diskurs, jehož výsledkem je podle sociologa De Singlyho „privatizace“ dělnických rodin, tedy čím dál menší existenční i vztahová závislost na kolektivním způsobu života a osobách mimo úzkou rodinu, byl navíc podpořen ze strany vládnoucí garnitury budováním a přestavbou měst i vnitřních bytových prostorů. (Singly 1999, 61)

Vzrůstají povědomí a vládou podporovaná distinkce soukromé a veřejné sféry, jež měla, jak bylo naznačeno výše, původně zaručit klidný průběh probíhající industrializace v podobě poskytnutí klidného zázemí pracovní síle a jejího vyklizení z ulic, významně souvisí s rozvojem modelu tzv. „buržoazní rodiny“. (Moreletat 2003, 5) Sociolog Ivo Možný popisuje buržoazní rodinu jako „ideální model“ vynořující se v 17. a 18. století v Evropě a severní Americe, jehož základními rysy jsou právě nukleární rodinné složení (manžel, manželka a děti) stojící na striktním sledování genderových rolí, v rámci nichž muž ekonomicky a sociálně zajišťuje rodinu, kterou žena z prostředí domácnosti udržuje prostřednictvím své reprodukční práce (starost o dům, rození a výchova dětí aj.) (Možný 2006, 17)

Filozofka Hana Havelková definuje v souladu s Habermasem buržoazní rodinu jako prostor, který měl jako odraz emancipace politickoekonomické, situované ve veřejné sféře zajistit jedinci emancipaci psychologickou. Ideál této emancipace popisuje jako složený ze tří základních určení, jimiž jsou: „1. Dobrovolnost (rodina se zdá být zakládána svobodně a bez donucení), 2. Společenství lásky a 3. Vzdělání (má zde docházet k rozvoji schopnosti oproštěnému od účelovosti). (Havelková 1995, 30) Žitá realita tohoto modelu však podle Havelkové i Habermase poukazovala na meze skutečnosti, že její základ leží v ideologii konvenující s (ekonomickými) zájmy státu. Prostředí buržoazní rodiny totiž často zdaleka neodpovídalo imperativům lásky a dobrovolnosti, vezmeme-li v potaz skutečnost, že rodina vykazující se jako stabilní a kontinuální jednotka, jež je prostřednictvím těchto svých určení dobře

registrovatelná vládnoucí mocí, plnila (a dodnes plní) důležitou úlohu v rámci průběhu zhodnocování kapitálu. Rodina jakožto „genealogická souvislost zaručuje osobní kontinuitu umožňující jeho akumulaci“. (Havelková 1995, 30)

Model nukleární rodiny tedy vzniká nejenom coby reakční rezultat disciplinačních strategií vládnoucí třídy, ale také prostřednictvím nápodoby buržoazního (měšťanského) rodinného modelu. (Singly 1999, 60–61) Na vztah této privatizované podoby rodiny v souvislosti s udržováním a množením kapitálu poukazuje i např. feministická teoretička Kathi Weeks. V základu ideologie nukleární rodiny podle Weeks leží naturalizace sociální a genderové hierarchie. Rodina podle Weeks „nejenom sehrává kritickou roli v reprodukci masivních nerovností podle třídních a rasových rozdílů, ale může být také využívána jako způsob legitimizace těchto rozdílů jako přirozeného výsledku a soukromé záležitosti, spíše než záležitosti společenské krize, která vyžaduje ekonomickou a politickou nápravu.“ (Weeks 2021, 7)

Udržování sociální hierarchie probíhá v moderních rodinách prostřednictvím střežení sociálního a kulturního skrze tzv. „strategie reprodukce“, tedy strategie zaměřené na zavádění a pěstování společenských vztahů, jež rodinu mobilizují a umocňují k potvrzování či zvyšování vlastního statusu. Strategie reprodukce zároveň cílí na zvyšování a udržování schopností zajišťujících sociální status rodiny. Kapitál, o jehož předávání současné nukleární rodině běží tak sice není podle De Singlyho a Bourdieuho primárně kapitálem ekonomickým (Singly 1999, 33) (jako tomu bylo v případě modelu tradiční rodiny), nicméně je to právě velikost ekonomického kapitálu rodiny, který do značné míry určuje, jaký kapitál sociální a kulturní bude jejím členům (dětem) dostupný. Pro rodiny s nižším ekonomickým kapitálem je tak o mnoho složitější zajistit svým dětem kýžený sociální a kulturní kapitál, který by jedince a sociální status jejich i jejich rodiny pozvedl z výchozí pozice. Feministická teorii snažící se o reflexi mocenských vztahů v rámci hledání politické praxe, jež nemá svůj základ v dominantních mocenských vztazích, tak musí opět v první řadě odmítnout nekritické prosazování liberální politiky (viz kapitola „Moc jako zdroj“). Liberalismus, v jehož jádru leží etika spravedlnosti pracující s koncepcí člověka jako autonomní bytosti, jemuž je prostřednictvím abstraktních a univerzálních práv předána zodpovědnost (Held 2015, 32–33) za něj samotného, ve své logice zastírá konkrétních žitých podmínek, které mají určující vliv na to, jakým

způsobem budou univerzálně zaručená práva člověka aktualizována (viz oddíl „Těla v liberalismu“).

Druhým rysem, který Weeks vytyčuje jako jeden ze základních rysů ideologie nukleární rodiny je naturalizace genderové hierarchie. Nukleární rodina založená na oddělení soukromé a veřejné sféry je po vzoru buržoazního rodinného modelu fundovaná prostřednictvím genderově podmíněné dělby práce. Jedincům, kteří byli socializováni jako muži je pak určena práce soustředěující se mimo domov, tj. ve veřejné sféře a naopak – ženám je stanovena práce reprodukční, tedy práce v domácnosti a práce vykonávaná přímo pro druhé (členy rodiny). Podle sociologa Ulricha Becka je „připsání rolí v závislosti na genderových charakteristických základem industriální společnosti.“ (Beck 2004, 174) Příčinou jejich houževnatosti tak není „pouhý“ sentiment nad tradičním světem, ve kterém se „muži chovají jako muži“ a „ženy jsou ještě ženami“, nýbrž realita, v níž stojí ve vzájemné závislosti dělba práce dle genderových rolí a nukleární rodina, která je *vice versa* podmínkou existence moderní průmyslové společnosti. Práce v domácnosti je tak podle Becka na jednu stranu předpokladem výdělečné práce jako takové (ve smyslu produkce nových pracujících a následná péče o ně) a na straně druhé její formální podoba a dělba práce v závislosti na genderových rolí určuje směřování tržně zprostředkované produkce. (Beck 2004, 174)

Zásadní funkce rodiny coby centra sociální reprodukce tak přetrvává i v současné době, a to i přes skutečnost, že se ideální model rodiny začíná v průběhu 60. a 70. let minulého století konfrontovat se stále frekventovaněji se vyskytujícími formami alternativního rodinného soužití i navzdory čím dál častějšímu přímému zapojení žen do fungování na pracovním trhu i sílící roli státu coby zajišťovatele funkcí tradičně připisovaných rodině (Singly 1999, 87–90). V jedné z následujících kapitol toho oddílu však bude dokázáno, že participace na trhu práce poskytla ženám kýžené osvobození od tradiční práce v domácnosti v mnoha případech pouze částečně anebo, zcela naopak, vytvořila pro ženy další okruh povinností, zatímco dělba prací v rámci domácnosti zaostala ve svém „tradičním“ nastavení. Tento fenomén vešel ve známost jako tzv. „druhá směna“. Nebyl to ale bohužel ani vzrůstající podíl státu na ošetření původně rodinných (rozuměj ženám přiřčeným) funkcí, který by se v konečném důsledku zasadil o ženskou rovnoprávnost. Jak ve své *Rizikové společnosti* správným způsobem podotýká sociolog Ulrich Beck, integrace žen do

pracovního trhu, jež je od „sedmdesátých let požadovaná (a podporovaná), se jednoznačně řídí ‚stavovskou, genderově podmíněnou zákonitostí‘ obrácené hierarchie...“ (Beck 2004, 166)

Oblasti práce a povolání, jež společnost uznává jako „centrální“ a u jejichž výkonu lze sledovat zastoupení „mocnějších skupin“ (nejčastěji mužů) vykazuje nízkou reprezentaci žen. Naopak, u povolání a profesí spojených se společensky menší prestiží, tedy u profesí pomáhajících a pečujících, které drží symbolický status činností prováděných na bázi lásky a dobrovolnosti v prostředí rodiny, lze sledovat výrazně větší zastoupení žen ve srovnání s muži. (Beck 2004, 166)

Společenské oblasti péče a sociální reprodukce, stejně tak jako zaměstnání s vysokou reprezentací žen, tzv. zaměstnání *feminizovaná*, jsou taková, která se mj. potýkají s dlouhodobou celospolečenskou demonetizací a zneuznáním. (Uhde 2009, 10) Příčinou tohoto stavu je podle mého názoru³² jednak výše zmíněný feminizovaný status reproduktivních oblastí lidského života a jednak také setrvačnost genderových stereotypů a uplatňování genderové subjektivace, která začíná a je podporována zejména v rodinném prostředí usazeném v paradigmatu ideálního modelu nukleární rodiny. Současný model nukleární rodiny se ovšem, jak bylo ukázáno výše, ve společnosti neobjevuje a nenabývá své oblíbenosti zcela náhodou, nýbrž jako výsledek státní rodinné politiky. Ještě než přistoupíme ke splnění dalšího z cílů tohoto oddílu, kterým je ozřejmění povahy státní moci (jejímž formotvorným základem se v souladu s doposud řečeným ukázala být distinkce soukromé a veřejné sféry) je třeba v krátkosti pojednat o dalším ze způsobů, kterým se ve společnosti vytváří a udržuje konformita vůči genderovým rolím.

3.2 Romantismus

Genderová dělba rolí je podle sociologa Možného v rámci společnosti legitimizována a udržována jednak diskursem o mužské a ženské „přirozenosti“, a jednak prostřednictvím společensky všudypřítomného romantismu, který lidem, a to podle Možného platí zejména o současné době, předkládá narativ o lásce jako

³² Tento názor samozřejmě sdílím s celou řadou feministických teoretiček, mj. s právě uvedenou Zuzanou Uhde, Virginií Held. *Etika Péče: Osobní, politická a globální*; anebo Joan Tronto. *Moral Boundaries: A political for an Ethic of Care* či *Gender, Care and Justice in Feminist Political Theory*.

jediném legitimním důvodu k uzavření manželství a založení rodiny. Výběr v rámci uzavírání manželství, a potažmo také zakládání rodiny, je ale v souladu s ukazateli teorií sňatkového trhu významně a velice efektivně ovlivňován jak sociálními a kulturními determinanty, tak řízenou sexualitou. (Možný 2006, 18)³³ O skutečnosti, že za romantickými příběhy o velké lásce, svatebními obřady a diskursy o „rodinném štěstí“ je, mj., skryta regulující povaha státní moci, která působí zejména prostřednictvím mocenského nástroje sexu, píše radikální feministická autorka Shulamith Firestone ve své knize *The Dialectic of Sex*. Romantismus, jehož stavebními kameny jsou erotismus, sexuální privatizace žen a ideál krásy,³⁴ (Firestone 2003, 147–52) je podle Firestone obzvláště účinným kulturním konstruktem moderní doby, který úspěšně maskuje skutečnost, že manželství jakožto svazek, jádro a základ nukleární rodiny, má zásadní politický význam. (Firestone 2003) Z mnoha příkladů, mohu na tomto místě vyzdvihnout např. skutečnost, že v mnoha soudobých liberálně-demokratických státech je pojem rodiny neoddelitelný od jejího reprodukčního významu ve smyslu heterosexuálního svazku dvou lidí, ze kterého by měly vzejít děti (noví občané, daňoví poplatníci). V současnosti není v Česku legislativně ukotveno manželství jiných než heterosexuálních párů.

Romantismus, esencialistický diskurs o genderových rolích a subjektivační genderové mechanismy (viz oddíl „Vtělená moc“) tak můžeme označit za elementární

³³ O vztahu sexuality a moci viz Foucault, Michel. *Dějiny sexuality I*.

³⁴ *Erotismem* míní Firestone fakt, že lidské potřeby lásky a náklonnosti jsou směřovány a omezovány na genitální sex. Důsledkem toho, že mnohé projevy intimity a náklonnosti, byť nesexuálního charakteru, jsou podle Firestone společensky stigmatizovány anebo nepřijímány (oddělení „soukromého“ a „veřejného“), nezbyvá lidem toužícím saturovat svou přirozenou potřebu po intimitě nic jiného než koncentrovat naplnění této potřeby do pohlavní erotiky. (Firestone 2003, 146–47) Navíc „erotika (tak) zachovává třídní systém pohlaví“, (Firestone 2003, 147) neboť je založena na distinkci ženy jako erotického objektu a muže jakožto někoho, kdo se má se má zmocnit ženské sexualitu. *Sexuální privatizace žen* považuje Firestone za nástroj udržování mužské hegemonie, který má zajistit „nerušený průběh“ ženské objektivace a erotizace, v tom smyslu, že učí samotné ženy zaměňovat vlastní individualitu se sexualitou, resp. společnost v ženách vzbuzuje pocit, že jejich hodnota jakožto individuality je odvislá od specifického erotické či sexuálního znaku (vyzdvihování způsobu chůze, smíchu, tvaru postavy apod.). Takovéto sexuální atributy však ve skutečnosti sdílí mnoho jiných žen, resp. tímto způsobem je podle Firestone sexualizovaná celá polovina lidstva. (Firestone 2003, 148–51).

nástroje, kterými patriarchát (zakořeněný v samotných základech liberálního státu a kapitalistické ekonomiky, viz oddíly „Těla v liberalismu“ a „Těla v kapitalismu“) prostřednictvím genderové dělby rolí vytváří ze soukromé sféry centrum sociální reprodukce a přispívá k udržování genderové hierarchie, v rámci níž se záležitosti výroby a produkce, činnosti a zaměstnání kódovaná jako tradičně maskulinní, těší v protikladu k činnostem a povoláním „feminním“ většího společenského ohodnocení. V následujícím oddílu práce bude představena nejprve feministická kritika pilířů liberalismu a teorie liberálního státu, ve které dojde k objasnění vzájemné závislosti liberálních principů a ženské subordinace.

4 Těla v liberalismu

Katherine MacKinnon, radikální feministická teoretička a aktiviska, píše ve svém textu „Feminism, Marxism, Method and the State: Toward Feminism Jurisprudence“ následující:

Feminismus nemá žádnou teorii státu. Má teorii moci: sexualita je genderová, protože gender je sexualizovaný... feminismus jako takový zřetelně chápe, že to, co se považuje za pravdu, je vytvářeno v zájmu těch, kteří mají moc utvářet realitu a že tento proces je stejně tak všudypřítomný jako nutný a proměnlivý. (MacKinnon 1983, 635–38)

Feministickou kritiku státu tedy můžeme v souladu se slovy MacKinnon chápat jako takovou, která rozumí státu ve smyslu dějiště působení a proplétání mocenských vztahů (ve foucaultovském smyslu jako vztahů dominantních), jež produkují a legitimizují společenskou hegemonii.³⁵ (Sapkota and Dahal 2022, 79–80) Tato hegemonie přitom, jak bylo naznačeno v předcházejících oddílech práce, nenachází svůj projev „pouze“ v přímém uplatňování dominance, nýbrž zejména skrze subjektivaci jedinců do binárních genderových matric, která je ze všeho nejdříve uplatňována a následně udržována v rodinném prostředí. Nemenší zásluhu je pak nutno připsat genderově esencialistickému diskursu a jeho odvozeným formám,

³⁵ Myšlenou také v symbolické rovině ve smyslu společenské devalvace feminity jako takové.

např. romantizaci instituce manželství. V souladu s koncepcí moci jako rhizomu, kterou jsme v jedné z předcházejících kapitol přijali jako vhodný nástroj pro zkoumání mocenských vztahů, je třeba mít také na paměti souvztažnost a kontinuální podmiňování represivních a zmocňujících linií mocenských vztahů. Je to právě tato kombinace a adaptační schopnost vládnoucích mocenských struktur (viz kapitola „Rhizom“), která je jako základ obsažena v logice současných liberálních států a kterou je třeba v následujícím textu podrobit zkoumání. Samotný pojem státu pak budu ve své práci používat v souladu s Thedou Skocpol³⁶ a Alfredem Stepanem, kteří chápou stát jako „kontinuální administrativní, právní, byrokratické a donucovací systémy“, (Stepan 1978, 13) které strukturují vztah mezi veřejnou mocí a občanskou společností, ale které se snaží „strukturovat i mnoho klíčových vztahů uvnitř občanské společnosti“. (Stepan 1978, 13) Tuto koncepci implikující pojem státu nikoliv ve smyslu unifikované jednotky, nýbrž ve významu dynamického procesu sbíhání institucí, které vykazují svou vlastní historii, vztahy a spojení, považují, společně s Deborah Lynn Rhode, za adekvátní právě pro feministickou kritiku, je-li jejím zaměřením, jak bylo řečeno výše, právě struktura a prolínání mocenských vztahů, jež lze ve státu demaskovat. (Rhode 1994, 1182) Následující oddíl práce se tedy, jak bylo avizováno výše, zaměří nejprve na kritický vztah feminismu a liberalismu.

Přes veškeré vzájemné odlišnosti, které lze v rámci koncepcí moderních liberálních teoretiků pozorovat, shodující se podle Rhode tyto koncepce v obecném předpokladu o základní způsobilosti státu jako takového. Tou je záruka občanů v uplatňování individuálního svobodného jednání, jež se nenachází v rozporu se svobodou druhých. Svoboda občanů liberálního státu je založena na imperatívech rovného přístupu a respektu.³⁷ Pro tento účel zajišťuje stát ochranu základních práv

³⁶ Viz Skocpol, Theda. *Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research*, 1985.

³⁷ Výchozím problémem liberalismu je podle Chantal Mouffe otázka založení mírového soužití mezi lidmi majícími odlišné chápání dobra. Liberalismus v podobě, v jaké je představil John Rawls, např. říká, že základem tohoto mírového soužití je rozsáhlý konsensus ohledně fundamentálních morálních principů, pod jehož záštitou je umožněna existence rozdílných koncepcí dobra. (Mouffe 2009, 2–3) Tímto principem je podle Rawlse univerzální princip spravedlnosti jakožto *férovosti*. Spravedlnost ve významu férovosti podle Rawlse předpokládá mj. zajištění rovných příležitostí pro všechny bez ohledu na jejich vrozené schopnosti či na jejich sociální postavení. (Rawls 2001) Jak ale ukazuje feministická

a svobod občanů prostřednictvím různých institucí. (Rhode 1994, 1186–87) Kombinace myšlenek liberalismu a demokracie, tedy demokracie *liberální*, měla být podle Fukuyamy zakončením dosavadního světového politického vývoje, vrcholnou politickou formou, vůči které lidstvo nenachází lepší alternativy. (Francis Fukuyama 2002) Za poslední desetiletí se však v rámci globálního politického diskursu nepřestává skloňovat spojení „krize demokracie“³⁸ a samotné principy demokracie a liberalismu se stávají předmětem společenské a politické revize. Rozšíření analýzy této otázky demokratické krize může podle mého názoru nabídnout právě feministická politická teorie, a to zejména stran kritiky liberální složky současných demokracií.³⁹ Je to právě feministická politická teorie, která již několik desetiletí neúnavně pokazuje na meze, které v sobě liberalismus obsahuje jak ve svém formálním vymezení, tak v rámci žité zkušenosti.

Jeden z hlavních bodů feministické kritiky liberalismu cílí na utopii společenské smlouvy. Liberální utopie tvořící samotné jádro liberální teorie je podle Pavla Barši a Seyly Benhabib založena na oddělení univerzálního principu spravedlnosti formulovaného dle Kantovské deontologické morálky od etiky péče, jejímž východiskem jsou naopak konkrétní vztahy tělesně zapuštěných jedinců. (Barša 2002, 27) Jinak řečeno, liberální společenská smlouva skrývá jako svůj implicitní předpoklad genderově podmíněné rozštěpení veřejné a soukromé sféry. Oddělení veřejné a soukromé sféry je odrazem předělu mezi sférou autonomního a racionálního jednání, ve kterém se jedinec zavazuje nároku univerzálních práv střežících jeho svobodu a sférou společenské reprodukce a vzájemné závislosti.

Společenská smlouva je podle Barši a Pateman smlouvou bratrů, sobě vzájemně rovných mužů, kteří prostřednictvím smlouvy, v jejímž obsahu je soukromá sféra zamlčena, potvrzují „domněle přirozenou hierarchii“ (Barša 2002, 33) mezi muži a ženami. Společenská smlouva je ve skutečnosti „smlouvou mezi pohlavími“. „Smlouva

kritika, ani koncept spravedlnosti jako férovosti není z důvodu jeho vyvozování pomocí metody abstrakce neproblematický, viz třeba článek of Mari J. Mastuda „Liberal Jurisprudence and Abstracted Vision of Human Nature: A Feminist Critique of Rawl’s Theory of Justice“ (1986).

³⁸ Viz třeba Steven Levitsky a Daniel Ziblatt *How Democracies Die* (2018).

³⁹ K feministické kritice demokracie viz třeba příspěvek od Maxine Molyneux „The Perils of an Uncritical Embrace“ (2001).

mezi pohlavími tvoří represivní rozměr společenské smlouvy, je integrální částí rozumné volby onoho známého původního souhlasu.“ (Pateman 1988, 9)

Utopie liberální společenské smlouvy a potažmo celé liberální teorie je podle filozofky Virginie Held vázána na specifické liberální pojetí morálky, které zdůrazňuje v prvním řadě individualistickou povahu jedinců. Liberální morálka podle Held chápe člověka coby soběstačnou a nezávislou osobu, která ke vzájemné spolupráci s jinými jedinci přistupuje pouze v případě, kdy je tím sledován její vlastní zájem. (Held 2015, 29) Z feministické perspektivy, která přijímá výchozí principy etiky péče, jež pracují s pojetím jedince jako osoby závislé na síti vzájemných vztahů, se liberální morálka ukazuje jako pochybná. Morálku podle Held a teoretiček etiky péče nelze konstruovat „tak, jako bychom byli houbami, které z ničeho nic vyrašily ze země.“(Held 2015, 30)⁴⁰

Liberální předpoklad zcela autonomního jedince, který skrze svou rozumovou mohoucnost participuje na abstraktních a nahlédnutelných spravedlivých principech považuje za mylný také Benhabib. „Avšak toto je zvláštní svět, ve kterém individua dospívají dříve, než se narodí; v němž muži dospívají dříve, než byli dětmi; svět, ve kterém neexistuje matka, ani sestra, ani manželka“. (Lang 2021, 73)⁴¹ Liberální utopie se ukazuje jako genderově hierarchická ne skrze přímou devalvací hodnot péče či explicitní odmítnutí vidět „konkrétního druhého,“⁴² nýbrž zamlčením předpokladu pečující rodinné sféry jako podmínky vstupu do sféry veřejné. Tato genderová hierarchie se pak manifestuje jednak v liberální redukci morálky na etiku spravedlnosti a jednak neposkytnutím etice péče symbolickou reprezentaci v rámci liberální teorie. (Lang 2021, 74)

Souhrnně tedy můžeme říci, že dichotomie veřejného a soukromého, univerzálního a partikulárního je feministickými teoretičkami demaskována jako iluzorní projekt moderního patriarchy, jehož cílem je údržba stávající genderové

⁴⁰ Srov. Hobbes „Jako kdyby vyrostli ze země a náhle jako houby dospěli do plné zralosti, bez jakýchkoliv vzájemných závazků.“(Hobbes 1991, 205).

⁴¹ Srov. Seyla Benhabib *The Generalized and the Concrete Other: The Kohlberg-Gilligan Controversy and Feminist Theory.*“ In Benhabib, Seyla & Cornell, Drucilla. 1987. *Feminism as Critique: On the Politics of Gender.* Minneapolis: University of Minnesota Press, str. 81.

⁴² Kategorie pochází od Seyly Benhabib z knihy *The Generalised and The Concrete Other.*

hierarchie. Genderový řád je ale, jak již víme, produkován a stvrzován prostřednictvím genderové subjektivace. Ukotvení vlastní identity v jedné z binárních kategorií do značné míry znemožňuje samotnou problematizaci společenské struktury, ve které se jedinec nachází, neboť svou symbolicky podřízenou/nadřazenou roli ve společenském systému nahlíží jako přirozeně vyplývající z biologické podstaty sebe sama. Je to ale právě stát, píše Rhode, který „určuje, co se považuje za soukromé a jaké formy intimity mají mít veřejné uznání“. (Rhode 1994, 1187) Státní politika určující podobu sociálního státu, daní, rodiny apod. přímo ovlivňuje osobní rodinné vztahy a opačně – rodinná sféra a osobní záležitosti určují rozsah a formu participace ve sféře veřejné. (Rhode 1994, 1187)

Nacházíme se tedy v „začarovaném“ kruhu, ve kterém genderová hierarchie a předsudky legitimizují podobu liberální státní politiky založené na distinkci soukromého a veřejného, zatímco samotná genderová hierarchie je zase produktem vládnoucí moci. První krok vedoucí ke korozi patriarchálních prvků současných liberálních demokracií tak představuje podle politické teoretičky Joan Tronto v první řadě zrušení představy o etice péče, jejímž předmětem je „konkrétní druhý“, jako o doméně čistě femininní, jejíž principy nemají v politickém řádu, jež se ve svém jednání řídí principem spravedlnosti, oprávněné místo. Péči je podle Tronto zcela naopak třeba definovat jako celospolečenský závazek, a to v kontextu univerzálním a v rámci pojmu spravedlnosti (viz „Závěr aneb Vidina emancipace skrze etiku péče“). (J. C. Tronto 1993)

Jak tedy vypadají konkrétní symptomy genderové hierarchie usazené v logice liberalismu? Domnívám se, že odpověď dostatečným způsobem poskytuje právě výše uvedený výčet (viz poznámka pod čarou str.29), neboť jak bagatelizace sexuálního a domácího násilí, genderová dělba práce, pay gap anebo nedostatečné politické zastoupení žen, odrážejí společenskou a státem formovanou realitu, ve které jsou „femininní“ hodnoty a hodnoty privátní podřazeny skrytě maskulinnímu principu, jež staví na piedestal princip univerzální spravedlnosti, jehož odrazem je právě veřejná sféra. Následující oddíl diplomové práce se bude věnovat vztahu působení genderových subjektivačních mechanismů a kapitalismu, v jehož základech je, stejně jako v případě liberálního státu, obsažena důležitost distinkce soukromé a veřejné sféry a s ní související dělba závislost na genderově podmíněné dělbě práce.

5 Těla v kapitalismu

O vztahu kapitalismu a genderové útlaku bylo v rámci feministických teorií, zejména těch vycházejících z marxistické a anarchistické tradice, napsáno už mnoho. Na rozdíl od odpovědi na otázku, jak rozumět onomu pojmu kapitalismus – zda jej chápat jako celkový hodnotový systém, anebo „pouze“ ve významu ekonomickém, se současný feministický diskurs, snad s výjimkou feminismu liberálního (Cinzia Arusso, Nancy Fraser, and Tithi Bhattacharia, n.d.) shoduje v přesvědčení, že zrušení patriarchálního společenského nastavení je zásadně podmíněno zrušením kapitalistického útlaku.⁴³ V předkládané diplomové práci budu termín kapitalismus používat v souladu s filozofkou Johannou Oksalou v užším významu jako ekonomický systém, jehož distinktivním rysem je výroba cílící na maximalizaci zisku skrze zaměření na akumulaci kapitálu. Podle tohoto pojetí se genderový útlak v rámci společnosti založené na kapitalistickém způsobu výroby nejeví jako přímý rezultat kapitalismu (jehož rozsah působení jako takový by v rámci přijetí pojetí širšího bylo obtížné vůbec demaskovat), nýbrž jako fenomén, jež je kapitalistická logika s to významným způsobem využít a zapojit do svého fungování. (Oksala 2015)

Konkrétní kontury vztahu genderové útlaku a kapitalismu byly naznačeny již v jedné z úvodních kapitol diplomové práce s názvem „Moc jako rhizom“. Zde došlo mj. k objasnění způsobu, jakým dokázala nová vlna kapitalismu probouzející se v USA na konci 70. let účinně zpracovat feministický odpor vycházející z podloubí radikálních sebe-uvědomovacích skupin a využít jej k rozšíření obsahu samotné kapitalistické produkce (viz „Moc jako rhizom“). Metafora moci jako rhizomu však uznává, jak bylo řečeno výše, kromě dominantních aspektů působících vztahů také mocenské vztahy poskytující zmocnění. Tváří tvář kapitalistické logice, která je s to prostřednictvím své logiky akumulace vstřebávat také zmocňující aspekty mocenských vztahů se mohou tyto aspekty jevit jako nedůležité. Jejich analytické oddělení je ovšem v rámci celkové analýzy mocenských vztahů, jež je předmětem této práce, zcela zásadní. Subjektivační mechanismy, jejichž podstatnou složkou je, jak bylo ukázáno výše, subjektivace prostřednictvím nástroje genderu, totiž fungují právě skrze a za pomoci poskytování určitého zmocnění. Jen tak může být pro

⁴³ Viz například hooks, bell. *Feminist Theoty from Margin to Centre*, 1984.

subjektivující se subjekt účinně zastřena skutečnost, že jeho tělo je předmětem na dějišti probíhajících mocenských vztahů. Pojdme se tedy na tomto místě diplomové práce zaměřit na způsob, jak onu hru zmocnění a dominance rozehrává právě kapitalismus.

V sedmé kapitole své knihy *Woman, Race & Class* píše marxistická filozofka Angela Yvonne Davis o povaze dvou dialektických vztahů, jež utvářejí specifčnost útlaku, jaký ženy v rámci kapitalistické společnosti zažívají. Co se týče primátu jejich výskytu, je prvním a banálnějším z těchto vztahů ten, který bychom mohli nazvat jako vztah ontologického povýšení a ponížení. Chápání ženství a ženského principu jsou podle Davis od nepaměti extrahovány z analogií k přírodě, tělesnosti – materii, která lidstvo děsí svým přesahem, ale která je zároveň, poté, co se jí člověk zmocnil ke svému užitku, oslavována jako sféra krásy a nevinnosti. Stejně tak žena je v rámci patriarchátu oceňována za svou čistotu a nevinnost, (Davis 1983, 147–48) resp. výměnou za její subordinaci je ženě nabídnuto ontologické povýšení pro vlastnosti, jež jí patriarchát určil jako distinktivní. Druhý z těchto vztahů je vztah „rovnoprávné represivní“ dialektiky. Žena je v rámci kapitalistické ekonomiky (zejména od 70. let minulého století, viz kapitola „Nukleární rodina“) zrovnoprávněna ke stejné možnosti podílu na výrobě jako muž, neboť „vnitřní logika kapitalistická výroby“ podle Davis „vyžaduje univerzální rovnocennost pracovní síly“. (Davis 1983, 159) Tato rovnoprávnost, resp. podle Davis se jedná pouze o kvazi rovnoprávnost „rovného vykořisťování“, sice částečně působí uvolnění žen z pout tradiční genderově podmíněné dělby práce, ale k celkovému nastolení rovnosti v důsledku vůbec nepřispívá, spíše naopak.

Kapitalismus, jež je ve své moderní neoliberální podobě soustředěn směrem ke konstantnímu zvyšování dosahu trhu, a to prostřednictvím efektivních prostředků urychlujících ekonomických růst, jakými jsou komodifikace a privatizace, je totiž přímo závislý na dvou formách ženského útlaku. První z nich souvisí s komodifikací péče a aktivit tradičně řazených do soukromé sféry. Rozšíření trhu o pečující služby totiž ústí v genderově podmíněný útlak zejména chudých žen a imigrantek, (Oksala 2015) které jsou nuceny služby poskytovat za nízké platové ohodnocení a v rámci nepříznivých pracovních podmínek. (Uhde 2009) Rozšíření trhu s péčí je podle Oksaly třeba vnímat jako jeden z důsledků globalizace jednoznačně genderově

podmíněné povahy, jež by neměl stát stranou současných kritických feministických teorií. Prekérní charakter pečujících zaměstnání je pak podle Arlie Hochschild zodpovědný za fenomén tzv. „globálních řetězců péče“, které Uhde popisuje jako „globální propojení žen, založené na placené i neplacené pečovatelské práci“. (Uhde 2009, 13) Jeho konkrétním projevem může být např. situace, ve které žena původem z třetího světa pracuje jako pečovatelka v některé ze zemí prvního světa s tím, že za vydělané peníze mj. platí v rodné zemi pečovatelku své matce. (Hochschild 2013) Komodifikace pečujících služeb tak na jednu stranu poskytuje zmocnění osobám potřebným a těm, kterým možnost těchto služeb uleví v ohledu vlastních pečujících závazků. S ohledem na globální podhodnocení péče, někdy se také mluví o tzv. „krizi péče, je však třeba mít na paměti represivní složku této komodifikace, jež z povahy kapitalistické logiky akumulace zisku vyvěrá (jak bude ozřejmáno níže).

Druhá forma ženského útlaku, související jak s dialektikou povýšení a ponížení, o které píše Davis⁴⁴, tak s prekérním a podfinancovaným charakterem pečujících zaměstnání, je podle Fraser způsobena kapitalistickou distinkcí „tvorby lidí“ a „tvorby zisku“. První člen této distinkce neboli oblast „sociální reprodukce“ je přitom podřízený členu druhému, tedy výrobě, produkci. (Cinzia Arusso, Nancy Fraser, and Tithi Bhattacharia, n.d., 25) Feminizované práce a činnosti sociální reprodukce neuznává kapitalismus ukotvený v institucionálních státních strukturách jako takové, resp. popírá jejich status coby činnosti, jež může být společensky a finančně ohodnocena. Druhou formu útlaku, jež kapitalismus ženám působí, tedy můžeme nazvat jako znehodnocení reprodukce. Toto znehodnocení má přitom oporu ve společensky a institucionálně založených genderových stereotypech. Ženské pečující aktivity a práce související s reprodukcí jsou vnímány jako činnosti vycházející z „ženské přirozenosti“ (čistoty, laskavosti a servilnosti), které tak není třeba z důvodu jejich přirozeného a dobrovolného založení oceňovat jako práci námezdní. (Federici 2012) Představa o pečujících činnostech coby vyvěrajících z přirozeného založení ženské povahy je pak pěstována a podporována genderovou subjektivací a celým „kolotočem“ vzájemného podmiňování působení mocenských vztahů a konstrukce představy o ženské esenci (viz předcházející oddíly diplomové práce). Jak píše Sylvia Federici:

⁴⁴ Jinými slovy s působením genderových stereotypů ve veřejných prostorech.

Kapitál nás musel přesvědčit, že je to (práce v domácnosti) přirozená, nevyhnutelná, a dokonce naplňující činnost, aby nás přiměl přijmout naši neplacenou práci. Podmínka neplacené práce v domácnosti byla zase nejmocnější zbraní při posilování všeobecného předpokladu, že práce v domácnosti není práce... (Federici 2012, 16)

Další z faktorů, jež se podílí na kapitalistickém znehodnocování reprodukce, je samotná povaha kapitalistické logiky zaměřená na kumulaci zisku. Ačkoliv jsou činnosti sociální reprodukce pro fungování kapitalismu více než klíčové, neboť jsou zodpovědné jednak za výrobu nové pracovní síly a jednak za zajištění jejich biologických a emocionálních potřeb, nejsou tyto činnosti uznávány jako práce *per se*. Reprodukce je v kapitalistickém prizmatu pouhým udržováním, nutností, která se nepodílí na výrobě a nemůže tak v konečném důsledku přispět k navyšování kapitálu. „Tvorba lidí“ v kapitalistické společnosti „není ani zdaleka ceněna sama o sobě a je považována za pouhý prostředek pro vytváření zisku.“ (Cinzia Arusso, Nancy Fraser, and Tithi Bhattacharia, n.d., 26) Vize feministické společnosti je tedy podle Fraser a spoluautorek manifestu *Feminismus pro 99 % vizí společnosti bez kapitalismu*. Feministická společnost je taková, v níž pečující aktivity nebudou překážkou ekonomickému systému, který svou nenasytostí ničí planetu a podílí se na devalvaci hodnot péče – naopak, péče a vzájemná solidarita představují naději na udržitelnou a důstojnou budoucnost pro všechny lidské (i nelidské) bytosti.

6 Závěr aneb Vidina emancipace skrze etiku péče?

Před započítím samotného psaní mé diplomové práce „Tělo v mocenských vztazích: feministická analýza“, byl můj záměr ohledně zpracování jejích cílů dvojitý. Prvním z nich, jehož výsledkem je zde předkládaná diplomové práce, byla analýza způsobu, jakým je tělo (které nám náleží a kterým jsme) formováno a ovlivňováno vztahy moci, do kterých jsme jakožto lidé vždy již vrženi. Zodpovězení této otázky se stalo určujícím pro založení takové formy feministické teoretické a politické praxe, jež by reflektovala dominantní mocenské vztahy – ať už ty, se kterými se setkáváme v široké společnosti, anebo vztahy v rámci samotných feministických hnutí. Povaha moci, ve které se naše těla nachází, se v průběhu diplomové práce ozřejmila

jako povaha rhizomatická. Moc se podobá rhizomu, spleti mocenských vztahů, represivních i zmocňujících, které jsou spolu propleteny ve struktuře natažené přes sociální pole. Rhizomatická povaha moci se manifestuje mj. ve způsobu, jakým jsme jako lidé vychováváni a uváděni do lidského společenství. Subjektivační nástroj genderu, jehož formami jsou socializace do binárních heteronormativních genderových kategorií, pracuje jak na bázi poskytování zmocnění, tak na bázi represe a omezování. Gender byl v diplomové práci zároveň vykázán jako sociální konstrukt, jehož udržování v podobě genderových předsudků a genderové dělby práce je klíčové pro zachování jedněch ze dvou stěžejních forem moci, se kterými se jako lidé (zejména jako ti*y, kteří*é byli socializováni*y jako ženy) v západním světě můžeme setkat. Jak liberální stát, tak kapitalistický ekonomický systém se ukázaly být ve svých principiálních základech i praxi inherentně závislými právě na mocensky konstruovaných genderových kategoriích.

Druhý z původních plánových cílů diplomové práce bylo poskytnutí odpovědi na otázku po adekvátní podobě feministické teoretické a politické praxe, která je obeznámena s povahou i praktikami dominantních mocenských vztahů a jejíž forma tak z oné obeznámeností přirozeně vyvěrá. Ačkoliv splnění tohoto cíle nebylo v průběhu psaní hlavní části diplomové práce naplněno, domnívám se, že skrze negativní vymezování a uvedené náznaky se cesta, jakou by se měla reflexivní feministická teoretická a politická praxe ubírat, přece jen v diplomové práci zpřítomnila. Jak píše filozofka Audré Lorde v jedné ze svých proslulých esejí: „Pánovy nástroje nikdy nezboří pánův dům.“ (Moraga and Anzaldúa 1983, 98). Feminismus, který si klade za cíl rozmělnění patriarchálních struktur a osvobození člověka i přírody tedy musí v první řadě odmítnout feminismus liberální a stejně tak jakýkoliv feminismus, jež ve své aplikaci zůstává netečným vůči útlaku, anebo se dokonce, ať už přímo či nepřímo, na útlaku podílí. Reflexivní feminismus tedy musí odmítnout také jakékoliv závadky s kapitalistickým systémem a genderovým esencialismem, jež formuje lidská těla do předem připravených matic a který okrádá lidskou subjektivitu o její přirozenou bohatost a fluiditu. Čím by feminismus naopak měl být je masové hnutí postavené na nehierarchických a inkluzivních principech, jehož imperativy jsou radikální citlivost a respekt k druhému, stejně tak jako péče a vzájemná pomoc.

Etiku péče já osobně považuji za obzvláště plodný koncept pro feministickou praxi nejenom z důvodu naplnění kýžených požadavků, ale také pro její společensky transformativní potenciál. Péče představuju podle filozofky Joan Tronto a aktivistky Bernice Fischer činnost takového druhu, „která zahrnuje vše, co děláme pro udržení, pokračování a opravu našeho ‚světa‘, aby se nám v něm žilo co nejlépe.“ (J. C. Tronto 1993, 103) Péče v tomto pojetí tedy zahrnuje značnou část lidských aktivit, nejedná se pouze o individuální vztah mezi dvěma jedinci, ani o pojem z „ženské morálky“ (jak je etika péče obvykle chápána), jež tváří tvář reálné politické sféry nenachází své uplatnění. Péči je třeba formulovat jako celospolečenský závazek. Stejně tak je důležité vyzdvihnout její důležitost ve srovnání s neoliberální společenskými hodnotami jako jsou primát individuální zodpovědnosti a imperativ ekonomického růstu – jmenovatelé současné globální sociální a pečující krize. (Bellofattová 2021, 19) Koncept péče totiž nepracuje s pojetím jedince jakožto autonomní bytosti, která stejně jako Hobbesovy muži z ničeho nic „vyrostla ze země“ a která se na základě své rozumové mohoucnosti rozhoduje kdy a za jakých podmínek bude přistupovat k druhým. Koncept péče je naopak proklamací vzájemné závislosti, ve které ontologickým primátem a výchozím principem lidského jednání není individuální osoba, ale intersubjektivní závislost na druhém i na světě. Je to vztah vzájemné závislosti, který zakládá naše vlastní autonomní bytí. (Tronto and Uhde 2014, 106–8) Péče jako myšlenkový přístup, v jehož jádru leží právě tento intersubjektivní vztah, je tak zároveň přístupem založeným na uznání druhého a jeho potřeb. Podle Tronto a ostatních autorek etiky péče má každý jedinec právo na poskytnutí péče jednoduše z toho důvodu, že jako lidé jsme neodmyslitelně „součástí trvalých vztahů péče“. Péče náleží k bytostnému vymezení člověka, je potřebou, a samotný fakt potřeby je podle Tronto postačující pro její určení jakožto práva. (Tronto 1995, 146)

Konkrétní představu aplikace pečujících principů v politické praxi pak může nabídnout např. nedávno vzniklý *Care Manifesto* od autorů The Care Collective. (Bellofattová, 30) Kolektiv pěti akademiků v manifestu poskytuje zevrubnou analýzu problematiky současné krize péče a nabízí vizi světa, ve kterém péče, coby individuální i sdílená kapacita člověka, tvoří základ pro společnost fungující na bázi vzájemné pomoci a solidární ekonomiky. Ideu univerzální péče, kterou Care Collective představuje a která by se podle něj měla stát ústřední hodnotou na všech stupních společenského života (*Care-Manifesto-Readings.Pdf* n.d., 26) lze doplnit

o koncept „pečující demokracie“, jak jej prezentuje výše zmíněná Joan Tronto. Pečující demokracii můžeme chápat jako feministickou alternativu a revizi současných liberálních demokracií, ve které etika péče a uznání vzájemné závislosti formují novou demokratickou společnost. (Tronto 2013) Etika péče je konečně konceptem, který svým zaměřením a respektem k druhému popírá jakoukoliv nutnost esencionalizace a redukce jedince směrem do binárních genderových kategorií. Etika péče v tomto ohledu představuje jeden z pilířů ideálního směřování feministické praxe. Na rozvinutí této teze je však třeba dalšího teoretického zpracování, které již nespadá do předmětu zkoumání této diplomové práce.

7 Bibliografie

Ahmed, Sara. *Living a Feminist Life*. Durham: Duke University Press, 2017.

Allen Amy. *Feminist Perspectives on Power*. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2005.

<https://plato.stanford.edu/archives/fall2022/entries/feminist-power/>

Arruzza, Cinzia, Nancy Fraser a Tithi, Bhattacharya. *Feminismus pro 99 procent. Manifest*. Neklid, 2020.

Barša, Pavel. *Panství Člověka a Touha Ženy: Feminismus Mezi Psychoanalýzou a Poststrukturalismem*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002.

Beck, Ulrich. *Riziková společnost na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004.

Bellofattová, Anna. *Neoliberalismus a Krize Péče. Vzájemná Pomoc Jako Prevence Chudoby*. Brno: Masarykova Univerzita, 2021.

<https://is.muni.cz/th/oks7q/>

Bordo, Susan R. *Unbearable Weight: Feminism, Western Culture and the Body*. Berkeley Los Angeles London: University of California press, 1995.

Bottici, Chiara. 'Bodies in Plural: Towards an Anarcha-Feminist Manifesto'. *Thesis Eleven* 142, no.1 (2017): 91–111.

<https://doi.org/10.1177/0725513617727793>.

Bourdieu, Pierre, Věra, Dvořáková a Miloslav Petrušek. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum, 2000.

Braidotti, Rosi. *The Posthuman*. Cambridge, UK; Malden, MA, USA: Polity Press, 2013.

Britannica, The Editors of Encyclopaedia. 'Nuclear Family'. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/nuclear-family>.

Butler, Judith. 'Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory'. *Theatre Journal* 40, no.4 (1988): 519. <https://doi.org/10.2307/3207893>.

Butler, Judith. 2016. Závažná těla: O materialitě a diskursivních mezích pohlaví, 2016. <https://ebookcentral.proquest.com/lib/concordiaab-ebooks/detail.action?docID=4772074>.

Connell, Raewyn. Gender and Power: Society, the Person, and Sexual Politics. Stanford: Stanford University Press, 1987.

Davis, Angela Y. Women, Race & Class. 1st Vintage Books ed. New York: Vintage Books, 1983.

Deleuze, Gilles a Félix, Guattari. Tisíc plošin. Praha: Herrmann & synové, 2010.

Choice Reviews Online 43, no: 03: 43-1783-43-1783.
<https://doi.org/10.5860/CHOICE.43-1783>.

Federici, Silvia. Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and Feminist Struggle Oakland, CA: Brooklyn, NY: London: PM Press; Common Notions: Autonomedia; Turnaround, 2012

Firestone, Shulamith. The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2003.

'Food Not Bombs'. n.d. Accessed 3 January 2023. [//food-not-bombs.cz/](http://food-not-bombs.cz/).

Foucault, Michel a Čestmír, Pelikán. Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení. Praha: Dauphin, 2000.

Foucault, Michel a Čestmír, Pelikán. Dějiny sexuality I, - Vůle k vědění Praha: Herrmann & synové, 1999.

Foucault, Michel, Čestmír Pelikán, Miroslav Petříček, Stanislav Polášek, Petr Soukup a Karel Thein. Myšlení vnějšku. Praha: Herrmann & synové, 2003.

Fraser, Nancy. Feminismus, Kapitalismus a lest Dějin. Gender, Rovné Příležitosti, Výzkum no. 10(2), 2009.
<https://www.gendersonline.cz/pdfs/gav/2009/02/01.pdf>.

Fraser, Nancy. Benjamin Lecture 1 - Gender, Race, and Class through the Lens of Labor, 2022. <https://youtu.be/zGXIZVI3PH8>.

Gimenez, Martha E. Capitalism and the Oppression of Women: Marx Revisited. Science & Society 69, no. 1 (2005).
<https://www.jstor.org/stable/40404227>.

Gordon, Uri. Anarchie tady a teď: antiautoritářská politika od praxe k teorii. Translated by Kryštof Herold. Praha: Neklid, 2022.

Havelková, Hana. The Gender Dimension of the Relationship Between Private and Public. In: Czech Sociological Review 31, no. 1 (1995): 25–38. <https://doi.org/10.13060/00380288.1995.31.1.06>.

Held, Virginia. Etika péče: osobní, politická a globální. Praha: Filosofia, 2015.

Heyes, Cressida J. Foucault Goes to Weight Watchers. Hypatia 21, no. 2 (2006): 126–49. <https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.2006.tb01097.x>.

Hobbes, Thomas, Charles T. Wood, T. S. K. Scott-Craig, Bernard Gert a Thomas Hobbes. Man and Citizen: De Homine and De Cive. Indianapolis: Hackett Pub. Co., 1991.

Hochschild, Arlie Russell, ed. The Outsourced Self: What Happens When We Pay Others to Live Our Lives for Us. Picador ed. New York: Picador, 2013.

hooks, bell. Feminist Theory from Margin to Center. Boston, MA: South End Press, 1984.

hooks, bell. Teaching to Transgress: Education as the Practice of Freedom. New York: Routledge, 1994.

hooks, bell. The Will to Change: Men, Masculinity, and Love. Washington Square Press, 2005.

hooks, bell. Feminismus Do Vrecka. Bratislava: Aspekt, 2013.

Hušek, Petr. Postanarchismus: proměny strategií resistance: první dekáda 21. století. Opava, Slezská univerzita, 2016.

Keller, Evelyn Fox. Feminism and Science. Signs: Journal of Women in Culture and Society 7, no. 3 (1982): 589–602. <https://doi.org/10.1086/493901>.

Lang, Klára. Tělo Jako Prostor Anarchistické Rezistence. Praha, 2021.

Laqueur, Thomas. Rozkoš mezi pohlavími: sexuální diference od antiky po Freuda. Praha: Karolinum Press, 2018.

Lupus Dragonoel. Against Identity Politics. In: Anarchy – A Journal For Desire Armed, 2015. <https://theanarchistlibrary.org/library/lupus-dragonowl-against-identity-politics>.

MacKinnon, Catharine A. 1983. Feminism, Marxism, Method, and the State: Toward Feminist Jurisprudence. *Signs* 8, no. 4 (1983): 635–58. <http://www.jstor.org/stable/3173687>.

Martinová, Martina. Etika Lásky. A2, no. 2 (2022).

May, Todd. The Political Philosophy of Poststructuralist Anarchism. University Park, Pa: Pennsylvania State Univ. Press, 1994.

Moraga, Cherríe a Gloria, Anzaldúa. This Bridge Called My Back: Writings by Radical Women of Color. New York: Kitchen table, 1983.

Moraletat, E. a Noire, Bete. 2003. 'Women, The State, And The Family'. The Anarchist Library. Accessed 20 March 2023. <https://theanarchistlibrary.org/library/e-moraletat-bete-noire-nefac-montreal-women-the-state-and-the-family>.

Možný, Ivo. Rodina a Společnost. Studijní Texty 38. Praha: Sociologické Nakladatelství, 2006.

Ober, Josiah. 2016. 'The Marriage of Democracy and Liberalism Is Not Inevitable'. Aeon. Accessed 20 April 2023. <https://aeon.co/essays/the-marriage-of-democracy-and-liberalism-is-not-inevitable>.

Oksala, Johanna. 2015. 'Capitalism and Gender Oppression: Remarks on Cinzia Arruzza's "Remarks on Gender"'. Viewpoint Magazine. <https://viewpointmag.com/2015/05/04/capitalism-and-gender-oppression-remarks-on-cinzia-arruzzas-remarks-on-gender/>.

O'Shea, Laura. Diet Culture and Instagram: A Feminist Exploration of Perceptions and Experiences Among Young Women in the Midwest of Ireland. In: Graduate Journal of Gender, Globalisation and Right, 2020. <https://doi.org/10.13025/64P6-3P21>.

Rhode, Deborah L. 'Feminism and the State'. *Harvard Law Review* 107, no. 6 (1994): 1181–1208. <https://doi.org/10.2307/1341840>.

Salih, Sara. 'On Judith Butler and Performativity'. 2006.

- Sapkota, Mahendra, and Kabita Dahal. 2022. 'Gender and Politics: A Feminist Critique of the State'. *Journal of Political Science*, no. 22 (2022): 75–91. <https://doi.org/10.3126/jps.v22i1.43041>.
- Singly, François de. 1999. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál, 1999.
- Stepan, Alfred C. *The State and Society: Peru in Comparative Perspective*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1978.
- Pateman, Carole. *The sexual contract*. Stanford, Calif: Stanford University Press, 1988.
- The Care Collective. *The Care Manifesto: The Politics of Interdependence* (Verso, 2020).
https://www.uhn.ca/Research/Research_Institutes/The_Institute_for_Education_Research/Events/Documents/Care-Manifesto-Readings.pdf.
- The Guardian. 2013. 'Margaret Thatcher: A Life in Quotes'. <https://www.theguardian.com/politics/2013/apr/08/margaret-thatcher-quotes>.
- Tronto, Joan C. *Moral Boundaries: A Political Argument for an Ethic of Care*. New York: Routledge, 1993.
- Tronto, Joan C. 'Care as a Basis for Radical Political Judgments'. *Hypatia*, no. 10 (1995): 141–49. <https://www.jstor.org/stable/3810286>.
- Tronto, Joan C. *Caring Democracy: Markets, Equality, and Justice*. New York: New York University Press, 2013.
- Tronto, Joan, and Zuzana Uhde. 'Péče by Měla Stát v Centru Lidského Života Namísto Ekonomického Jednání. Rozhovor Zuzany Uhde s Joan Tronto'. *Gender a Výzkum / Gender and Research* 15, no. 2 (2014): 106–8. http://genderonline.cz/artkey/gav-201402-0009_care-should-be-at-the-center-of-human-life-instead-of-economic-activity-zuzana-uhde-talk-to-joan-tronto.php.
- Uhde, Zuzana. 'Towards a Feminist Concept of Care as a Critical Category of Social Inequality'. *Czech Sociological Review* 45, no. 1 (2009): 9–30. <https://doi.org/10.13060/00380288.2009.45.1.02>.
- Védie, Léa. 'Hating Men Will Free You? Valerie Solanas in Paris or the Discursive Politics of Misandry'. *European Journal of Women's Studies* 28, no. 3 (2021).

Voltairine, Cleyre de. *Exquisite Rebel: The Essays of Voltairine de Cleyre: Feminist, Anarchist, Genius*. State University of New York Press, 2005.

Weeks, Kathi. 'Abolition of the Family: The Most Infamous Feminist Proposal'. *Feminist Theory*. (2021).
<https://doi.org/10.1177/146470012111015841>.

Young, Iris Marion. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1990.

Young, Iris Marion. *On Female Body Experience: 'Throwing like a Girl' and Other Essays*. *Studies in Feminist Philosophy*. New York: Oxford University Press, 2005.